

Владо Стругар

НЕПРИЛИКЕ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ЗЕМАЉА У ДАНИМА УЈЕДИЊЕЊА ГОДИНЕ 1918

Нема ниједне стране око југословенских земаља на коју се на завршетку првог светског рата не мора пазити као на могуће исходиште активног непријатељства.

Уговори о примирју с Аустро-Угарском (3. новембра 1918) и Угарском (13. новембра такозвана Београдска конвенција), постављају две демаркационе линије као разделнице између пространства остављеног Аустрији и Мађарској и оних области које ће посести победничке војске Антанте.

Пред војскама са југоистока та линија почиње на реци Марош и, настављена у западном правцу, веже Суботицу, Бају, Печуј и Барч (на Драви).

Са запада италијанска војска може да се развије до линије Трбиж — Триглав — Врхника — Снежник — Ријека. Ова линија пролази преко југословенског земљишта, те је добар део њом одсечен и препушта се италијанској окупацији.

Између ове линије и оне источне, дакле од Трбижа до Барча, нема сличног обележја које раздваја југословенске крајеве од аустријских и мађарских. За владе земаља Антанте све је аустроугарска територија, све испред и иза демаркационих линија што бејаше пре у хабсбуршком царству.

На простору између двеју демаркационих линија могла је Аустро-Угарска, по уговору о примирју, да задржи до 20 дивизија, од којих осам у Мађарској. Та се снага ни формација неће одржати, јер се аустроугарске дивизије брзо распадају. Али је одредба корисна националистима, и новим владама, те могу, неометани са победникове стране, да позивају обвезнике и организују нове војне јединице, обично зване народна стража или грађанска заштита.¹

¹ Zdravko Seručar, *Vojne akcije u Koruškoj 1918/19*, izdanje Vojnoistorijskog instituta, Beograd, 1950, 19.

Споразумом је између италијанске владе и француске (ута-наченим 20. новембра) договорено: северну Албанију запосеће италијанска војска, а у Скадру да је гарнизон мешовита састава (француска, италијанска и британска одељења); Црну Гору посеће сличнога састава савезничке трупе; крајеви Аустро-Угарске, Лондонским уговором обећани Италији, остављају се под искључиву окупацију њене војске.

Енглески генералштаб је пристао да се употребе и британске јединице за окупацију Котора и Ријеке².

Француске јединице су ушле у Бар, Вирпазар, Котор и околину. Британска одељења су распоређена у истим местима; и северноамеричка — у Котору и Зеленики. Те јединице, с италијанским упоредо размештеним, обједињава Штаб команде савезничких трупа за Црну Гору и Боку, са седиштем у Котору. Делови тих јединица залазе и дубље у Црну Гору, до самог Цетиња.³

По заповести команданта савезничких војски (на Истоку, 17. новембра, а по налогу Врховног савета Антанте у Паризу), у Дубровнику ће бити мешовита француско-српска посада са старешином у гарнизону, француским официром; у Сплиту налазиће се француски одред, британски и северноамерички, уз српске јединице и италијанске.⁴

Прво је 2. новембра упловила у Ријеку флотила америчких разарача с одредом пешадије, а сутрадан су стигли британски одред и француски.⁵

Српски батаљон, пристигао (15. новембра) у Ријеку, удаљен је у Краљевицу.

Влада Италије се користи уговором о примирју и сломом Хабсбуршке Монархије да би постигла што је имала записано у Лондонском уговору, и још више где се може. Упућује трупе у југословенске крајеве, поучивши старешине да народу говоре како ова војска долази у име свих савезника, држава Антанте.

Откако је 3. новембра ушла у Трст, и сутрадан (једна ескадра) у Ријеку, италијанска војска је до 16. новембра избила на линију: острво Корчула, планина Снежник, Логатец, Триглав,

² Bogdan Krizman, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb, 1977, 200—201.

³ Архив Војноисторијског института, у Београду (даље: АВИИ), пописник 3, Операцијски дневник Оперативног одељења Врховне команде, свеска 33 (даље: ОДООВК, 33), кутија 25, страна 146, *Врховна команда — Упут за команданта Скадарских трупа*, 8. октобар 1918.

У Србији, до 28. јануара 1919, сви датуми у службеној и јавној употреби су по старом календару.

⁴ АВИИ, поп. 3, кутија 147, р. бр. 9/68; фасцикла 8, лист 2, *Команда савезничких војски Врховној команди српске војске*, 17. новембар 1918.

⁵ B. Krizman, n. d., 115.

прелаз Предил (северно од Бовеца), Бренер у Алпима. Долазећи са фронта, преко реке Соче и поморским путем, посела је југословенске области: предео Трста, Градишку, Истру, западни део Крањске, део Хрватског приморја и део Далмације.

Италијанска војска се посадила на источној обали Јадрана, у: Трсту, Пули (5. новембра), Опатији, Малом Лошињу, на Цресу, Крку, у Задру (4. новембра), на Вису, Ластову, на острву Мљету, у Хвару, на Корчули (4. новембра), у Шибенику (6. новембра) и на Пагу; још, на Премуди, у местима од Карлобага до Трогира (рт Планка); у Ријеци — уз остале савезничке снаге. У Боки Которској, Бару, Вирпазару и Улцињу — уз савезничке јединице — сместиће се делови италијанског корпуса који је са Солунског фронта наступао преко Албаније.⁶

Италијанска војска је, дакле, запосела крајеве у којима живе Словенци и Хрвати, и на југоистоку се наметнула Црногорцима и Албанцима.⁷

Врховни савезнички командант маршал Фош (Ferdinand Foch) издаће 22. децембра одредбу да војске Антанте неће запоседати читаву територију Аустро-Угарске.

Љубљану ће држати ту већ присутне српско - југословенске јединице, довољне за одржавање реда. Ријека ће бити под заједничком савезничком управом у којој суделује и италијанска страна. Железничку пругу од Ријеке до Загреба контролисаће јединице из састава савезничке војске на Истоку. Италијанска војска вршиће окупацију поседнуте југословенске јадранске обале и Албаније, изузев Скадра где је гарнизон под командом француском. Француске трупе контролисаће Ријеку и преостали део југословенске обале.⁸

Аустро-Угарске, у ствари, више нема, иако је одређено називана у одредбама уговора о примирју. Уместо Хабсбуршке Монархије сада су самосталне државе: Аустрија, Чехословачка, Пољска, Мађарска, Држава Словенаца, Хрвата и Срба. Нове државе нису међусобно разграничене (до одлуке конференције мира). Начела народности свака хоће да испуни, па у пределима мешовите настањености одмах бивају сукоби.

За целокупност југословенског простора, до границе етничке, борба жустро започиње. Уз велике претње споља бива за њ и големо унутрашњих. Социјални разлози и национални циљеви се свуда прожимају. Сукобљавајући се, борилачке снаге и оружје употребљавају.

⁶ *Vojna enciklopedija*, sveska IV, Beograd, 1961, 226—228; В. Krizman, n. d., 119—120.

⁷ Giorgio Rochat, *L'esercito italiano da Vittorio Veneto a Mussolini (1919—1925)*, Bari 1967, 51.

⁸ *Vojna enciklopedija*, IV, 232.

I. УГРОЖЕНЕ ГРАНИЦЕ, ЕТНИЧКЕ И ДРЖАВНЕ

У вођству Србије, пред скоро ослобођење земље, очекивали су потешкоће у Македонији и поводом ње, немире Албанаца и, усред радовања слободи, доста незадовољства и тражења похараног и окупацијом измученог народа Србије и Црне Горе.

Србија и Грчка су међусобно опрезне и напрегнуте, где имају додир, јер се помишља и на то да би плебисцит у Македонији могао бити пут до одредбе будуће границе међу њима.⁹

Још за постојања Солунског фронта, кад се са грчке стране туже на понашање Срба, војника и официра, у северној Грчкој, војвода Живојин Мишић је зажалио што однос није уређен тако да је искључена српска пропаганда на грчкој територији, а грчка на српској.¹⁰ А кад је 22. августа грчки краљ у пратњи команданта француске Источне војске посетио Битољ, месна власт је то видела као политички чин у прилог Битољског македонског комитета (у Атини) који делује да Битољ припадне Грчкој.¹¹

Са познавања те и других грчких претензија, опрез и незадовољство прати улазак грчке војске на територију државе Србије, после пробоја Солунског фронта. Врховна команда је 27. новембра саветовала мајора Мирка Маринковића да на најподеснији начин тражи да командант савезничких војски, генерал д'Епере (Franchet d'Espérey), нареди да се грчке трупе што пре повуку из Србије. Захтев је требало да објасни тешкоћама за исхрану и смештај војске.¹² Обавештена да војници грчке 3. дивизије чине разна недела у Пироту, те стога прети сукоб између њих и грађана, Врховна команда поново захтева да команда савезничких војски грчке јединице повуче из Србије. Наредила је и свом делегату у Софији да настоји у тамошњој окупационој команди савезничкој да се грчка дивизија из Пирота премести у Бугарску, иако верује да је Бугарима било обешановано да грчке трупе неће бити пуштене у њихову земљу.¹³

⁹ АВИИ, ОДООВК, 30, с. 33, *Врховна команда министру војном*, 28. јун 1918; ОДООВК, 27, с. 85, *Министар војни Врховној команди*, 11. јануар 1918; ОДООВК, 29, с. 427, *Министарство иностраних дела Врховној команди*, 14. јун 1918; ОДООВК, 29, с. 462; *Војни изасланик у Атини Врховној команди*, 19. јун 1918.

¹⁰ АВИИ, ОДООВК, 30, с. 133, *Врховна команда министру војном*, 10. јул 1918.

¹¹ АВИИ, ОДООВК, 30, с. 201, *Командант Битољске дивизијске области Врховној команди*, 14. јул 1918.

¹² АВИИ, ОДООВК, 34, с. 542, *Врховна команда делегату мајору Маринковићу у Солуну*, 14. новембар 1918.

¹³ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 264, 353, *Врховна команда ђенералу Туцаковићу у Софији*, 2. децембар 1918; *Министар војни Врховној команди*, 1. децембар 1918; *Врховна команда делегату мајору Маринковићу*, 5. децембар 1918.

Врховна команда 22. септембра наводи влади да је потребно у Македонији: одмах одредити полицијско чиновништво; обавезати учитеље, свештенике и професоре да прикупе податке о насилној агитацији непријатеља за време окупације; код становништва стварати убеђење да је српско присуство у Македонији стално; Македонце охрабривати да се исказују као Срби.

У Врховној команди (са војском на фронту) знају више него у влади (која је далеко, на Крфу) како су савезничке војске, француска нарочито, питале за националност становништва у Македонији.¹⁴ Дознаће убрзо како у британској мисији у Софији мисле да би се могло десити да Американци на конференцији мира буду заступници идеје о додели Македоније Бугарској.¹⁵

Врховна команда је 31. октобра свим обновљеним командама дивизијских области указала да, поред заробљених и интернираних српских грађана који се враћају из Бугарске, долазе одане у Србију и друга лица, улазе неконтролисано, пошто на граници нема српских трупа нити граничне страже. Уверење је Врховне команде да влада у Софији искоришћава непостојање граничне заштите са српске стране, па лако убацује агенте који ће радити да у Македонији буде што више гласова за Бугарску, ако би конференција мира одредила да се овде проведе плебисцит. Врховна команда наређује да се Бугарима спречава прелазак границе, да власт пази на повратнике, да спречава агитацију у корист Бугарске.¹⁶

Истовремено, у Бугарској новине пишу и свуда у јавности земље прича се да је Македонија њена национална покрајина; народ верује, кажу, да ће Македонија коначно бити бугарска. То је заслужила Бугарска; преставши да се бори — говоре око владе у Софији — она је учинила услугу савезницима.¹⁷

Ускоро ће из Бугарске упућивати комите у Македонију; пробијају се до реке Вардара, и дубље каткад. Узбуњиваће Македонце против југословенске државе, принуђене да се и војнички штити врстом отпора који погађа и становништво.¹⁸

¹⁴ АВИИ, ОДООВК, 31, с. 372, *Врховна команда министру војном*, 9. септембар 1918; ОДООВК, 32, с. 287, *Врховна команда министру војном*, 21. септембар 1918.

¹⁵ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 544—547, *Делегат у Софији пуковник Туцаковић Врховној команди*, 14. октобар; с. 206—207, *Врховна команда министру војном*, 27. октобар 1918.

¹⁶ АВИИ, ОДООВК, 33, с. 406—407, *Врховна команда свим командама дивизијских области на војним дужностима*, 18. октобар 1918; *Врховна команда министру војном*, 18. октобар 1918.

¹⁷ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 377, *Делегат министра војног пуковник Драг. Т. Николајевић министру војном*, 6. новембар 1918.

¹⁸ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 539—542, *Делегат у Софији пуковник Туцаковић Врховној команди*, 31. октобар 1918; с. 325—326, *Министар војни Врховној команди*, 2. новембар 1918; ОДООВК, 34, с. 510, *Врховна команда министру војном*, 12. новембар 1918.

Незаштићена је и источна Србија према бугарској страни, одакле прелазе групе људи ради пљачке и освете. Зато је Врховна команда наредила 25. новембра команданту Тимочке дивизијске области да изда 300 пушака за обвезнике (који се налазе код својих кућа) како би чували границу.¹⁹

Обавестила је сутрадан Команду савезничких војски да су учестали упади бугарских група на српско земљиште, где отимају стоку и убијају грађане. Најсигурнији начин да се тимочка област од ових провала заштити — поручује Врховна команда — биће ако се српској војсци дозволи да окупира Видин и његово подручје. Не буде ли овако, онда нека Команда савезничких војски најстроже забрани бугарске упаде у Србију.²⁰

Бугарска, принуђена на Солунском фронту да капитулира (29. септембра 1918), стојаће у дубоком непријатељству према држави југословенској.

Румунија, у крилу Антанте, војнички је јака поред демаркационе линије у Банату. Опишава српску одлучност и преко својих сународника у југословенском оквиру. Организује их као националну гарду, за претензију на територију, и као потврду своје воље пред конференцијом мира. Војна јачина румунска, и агитација усред Баната, привлаче и вежу знатну снагу српске војске.²¹

Улазећи у Банат, старешине српске војске наређују јединицама да разоружају румунску Народну гарду да би се, веле, отклонила опасност по мир. И нарочито да пазе и хватају румунске агитаторе. А често је и тако да месни прваци Румуна долазе у Штаб Коњичке дивизије (у Темишвару, после 21. новембра) и Штаб Моравске дивизије (Вршац), и у ниже штабове, да би српској војсци исказали непротивљење; пристају уз победнике.²²

Румуни у Турн-Северину су очито нерасположени према суседним, прекодунавским Србима због уласка српске војске у област од Оршаве до Темишвара.²³ И говорило се којекуда како румунски Генералштаб намерава да војском запоседне цео Банат до Тисе.

¹⁹ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 518, *Командант Тимочке дивизијске области Врховној команди*, 11. новембар 1918; *Врховна команда начелнику Артиљеријског одељења В. К.*, 12. новембар 1918.

²⁰ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 531, *Врховна команда шефу Секције за везу при Штабу команде савезничких војски*, 13. новембар 1918.

²¹ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 288, *Прва армија Врховној команди*, 25. новембар 1918.

²² АВИИ, ОДООВК, 34, с. 406, *Прва армија Врховној команди*, 8. новембар 1918.

²³ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 220, *Врховна команда министру војном*, 29. новембар 1918.

Српска Врховна команда је, иначе, била обавезала свога официра за везу у Команди савезничких војски, мајора Мирка Маринковића, да сазнаје румунске намере и настоји да се ни пошто не дозволи улазак војске Румуније на простор поседнут српском војском.²⁴

Мађарска — у револуцији, грађанској па пролетерској — двоструко је незгодна југословенском уоквирењу: као држава која хоће да сачува наслеђе, старину, и као жариште буне која се прелива преко свију граница. Тврдоћом и непомерањем мучи југословенске ослободиоце, наморава их да имају војничку јакост и оштрину у пределима етничког и државног разграничења.²⁵

Српска војска је развила четири дивизије — Моравску, Коњичку, Дунавску и Дринску — дакле, своју оперативну главнину, у Банату, Бачкој, Срему и Барањи, управо према Мађарској, а на десном боку спремну и према Румунији. Мађари су побеђена страна, те њихову власт и аутономију искључује.

Српски командант места је сменио мађарску општинску управу у Суботици; веома неисправно се односила, рекао је, према његовим наређењима.²⁶ Командант Дринске дивизије наређује јединицама у Барањи да Мађарима не дозволе да се регрутују за своју војску. Само српске трупе, одредио је, могу овде да проводе војнички ред.²⁷

Влада Народног вијећа, у Загребу, пожелела је да се избегне сукоб с Мађарима и тек проглашеном републиком на северу. И кад је одступала аустроугарска војска, на вести да мађарски војници пљачкају, влада поручује нека им се допусти да не-сметано одлазе у своју земљу.²⁸

У Загребу је 9. новембра примљена једна мађарска мисија која, управо, преноси намеру своје владе, из Будимпеште, да одвраћа Југословене од захтева на територије измешано настањене.²⁹

Влада, у Загребу, указује месним властима да је нужно осигурати ред и мир у Копривници и околини, с нарочитом пажњом према граници, јер поседници из придравских крајева житарице

²⁴ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 311, *Министар војни Врховној команди*, 3. децембар 1918; *Врховна команда поручнику Протићу, заменику шефа Секције за везу у Команди савезничких војски*, 4. децембар 1918.

²⁵ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 288, *Прва армија Врховној команди*, 25. новембар 1918.

²⁶ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 406, *Прва армија Врховној команди*, 8. новембар 1918.

²⁷ Исто.

²⁸ Arhiv Hrvatske (dalje: AH), *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba*, Središnji i Poslovni odbor (dalje: NV SPO), *Odio za narodnu odbranu* (dalje: ONO), kutija 17, 1—32.

²⁹ AH, NV SPO, ONO, kutija 18, 149; Petar Pekić, *Propast Austrougarske monorhije i postanak nasljednih država*, Subotica, 1937, 297.

преносе у Мађарску.³⁰ Мађари су запосели и мост на Драви, код Барча, куда одгоне стоку из округа Вировитице. Кад је Народна гарда пошла да их спречи, оружани сукоб је избио; стрељано је, каже се у извештају, 13 пљачкаша. Више пута влада наређује да се помоћу војничких стража осигурају мостови на Драви.³¹

Стигле су вести у Загреб да у Мађарској не поступају предусретљиво са југословенским војницима који се враћају у домовину.³²

За Хрвате је најтеже у Међумурју. У овом пределу мађарске чете злостављају хрватско становништво не дајући му да свој крај припоји домовини. Због свога патриотизма Хрвати су страдали, многи били и убијени.³³

Влада, у Загребу, журно спрема војне јединице да би заштитиле међумурске Хрвате. Одбор Народног вијећа у Вараждину се обратио и Дринској дивизији српске војске да им помогне.³⁴

Душан Симовић, делегат српске Врховне команде код владе, у Загребу, послао је 19. новембра у Београд меморандум Народног вијећа за Међумурје о страдању и захтеву Хрвата овог краја. Та област између Драве и Муре — поручио је — врло је богата и значајна за будућу југословенску државу. Хрвате, пошто су покушали да се одвоје од Угарске, мађарска власт задржава насиљем и убиствима. Народно вијеће моли да Међумурје поседну српске или савезничке трупе као једина гаранција за безбедност живота и имовине становника.³⁵

И у Средишњем одбору Народног вијећа је 20. новембра усвојено да се команданту савезничких војски на Балкану пошаље молба да одобри деловима трупа да поседну Међумурје и заштите југословенско становништво.³⁶

Међумурје није обухваћено демаркационом линијом, са југословенске стране.³⁷ Врховна команда је одговорила да га стога српска војска не може посетити, јер би преласком те линије повредила војну конвенцију о примирју. Обавестила је, доиста, ко-

³⁰ АН, NV SPO, ONO, kutija 17, 15—36—38; kutija 18, 121—132—175.

³¹ АН, NO SPO, ONO, kutija 17, 15.

³² АН, NV SPO, ONO, kutija 18, 121.

³³ *Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije: Međumurja, Prekomurja, Koruške i Stajerske*, Zagreb, 1940, 17—63.

³⁴ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 276, *Прва армија Врховној команди*, 1. новембар 1918.

³⁵ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 347, *Делегат Врховне команде потпуковник Душан Т. Симовић код владе Народног вијећа, у Загребу, Врховној команди*, 2. и 3. новембар 1918.

³⁶ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 382, *Делегат Симовић Врховној команди*, 6. новембар 1918.

³⁷ Bogdan Krizman, *Zapisnici Središnjeg odbora Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, u Zagrebu, Starine*, 48, Zagreb 1958, 367—368.

манданта савезничких војски о мађарском поступању, и пренела молбу за војну помоћ, да бар један француски одред тамо пође ради спасавања Хрвата.³⁸

Генерал Франше д'Епере је 21. новембра саопштио војводи Мишићу да му није могуће удовољити жељи Народног вијећа.³⁹

Недуго још продужава се страдање Хрвата у Међумурју. Ослободилачка акција, предвиђена за 6. децембар, одложена је због сукоба у Загребу (5. децембра) између незадовољних војника и одреда морнара верних Народном вијећу. Здружене јединице, хрватске, словеначке и српске, управо око 4.000 добровољаца у саставу 7 батаљона пешадије, ојачаних артиљеријом и коњицом — по плану владе у Загребу — наступиће 24. децембра у Међумурје да протерају мађарску власт. Не примивши борбу, мађарске снаге су отишле на леву обалу реке Муре.⁴⁰

У Прекомурју Словенци и Хрвати су још задржани под влашћу мађарском и претешњени од бочних Аустријанаца. Југословенске јединице Савске и Дравске дивизијске области ући ће 12. августа 1919. године у Прекомурје, а мађарске страже мирно отићи. (Уговором о миру у Тријанону, 4. јуна 1920, југословенска држава је добила Прекомурје. И Међумурје признато је као њен предео.)⁴¹

Аустрија се у себи сагиба и раскида; грађански поредак је два одолева унутарњим ударима револуције и на рубовима своје немачке насељености стеже да задржи целост покрајина.

Аустријски националисти, на брзину сврставани у нове војне одреде, хоће и нападом да сачувају стару превласт, искључив немачки посед и у крајевима где су настањени Словенци и Хрвати. Само два дана после потписа ратне капитулације Аустро-Угарске, оружјем су напали (5. новембра) словеничку ослободилачку организацију у Корушкој. Словеначком народу намећу рат за северну границу, нагоне неправедну раздеобу у Корушкој и Штајерској.⁴²

Народна влада, у Љубљани, успостављајући националну власт, мора, истовремено, брзо ствараном добровољачком војском да брани народне границе.

³⁸ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 383, *Врховна команда делегату Симовићу у Загребу*, 6. новембар 1918; *Врховна команда мајору Маринковићу у Солуну*, 6. новембар 1918.

³⁹ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 456, *Le général Franchet d'Esperey à mon-sieur le vojvode Michitch*, 12. novembre 1918.

⁴⁰ *Hrvati u borbama...*, 73—90.

⁴¹ *Vojna enciklopedija*, IV, 232—236; *Vojna enciklopedija*, V, 300.

⁴² АВИИ, ОДООВК, 35, с. 288, *Прва армија Врховној команди*, 25. новембар 1918.

У Штајерској, пак, одмах и енергично су сузбијени аустријски националисти. Смелом мајору Рудолфу Мајстеру, у Марибору, прилази око 160 војника и 16 официра с којима је 1. новембра посео град и принудио остатке аустријске јединице да после два дана пође на север. Домаћи Немци, ипак, стварају у Марибору своју Заштитну стражу која ће убрзо имати око 1.000 људи.⁴³ Мајстер 9. новембра наређује мобилизацију војних обвезника у словеначкој Штајерској⁴⁴ и у наредних десет дана организује Мариборски пешадијски пук (три батаљона) и Цељски пешадијски пук (непотпун). Помоћу Мариборског пука и две чете српских добровољаца, ноћу између 22. и 23. новембра, разоружао је немачку Заштитну стражу у Марибору.⁴⁵ После два дана те јединице поседају линију обезбеђења, од Радгоне до Дравограда; обухватајући словеначку Штајерску, окренуте су према аустријском средишту Грацу (где је покрајинска влада) и дају бочно обезбеђење словеначким настојањима у Корушкој.⁴⁶

Аустријски националисти су жилавији у Корушкој;⁴⁷ официри их окупљају и организују у чете грађанске заштите, а по селима — у алармне чете (милицију). Већ 1. новембра су заузеле Словенцима настањена већа места: Межицу, Дравоград, Плиберк, Великовец, Боровље и важне прелазе на Караванкама.⁴⁸

Народна влада, у Љубљани, 5. новембра добија захтев Словенаца из Корушке да им упуте помоћ. Своме опуномоћенику издаје поруку да сам окупља добровољце и помоћу њих заузме границу у Корушкој.⁴⁹

Она ће 12. новембра од владе у Загребу захтевати помоћ за Штајерску, бар један батаљон војника, да би овде Словенцима помогао, пошто је стање неизвесно.⁵⁰

Влада Народног вијећа, у Загребу, на то поручује 14. новембра словеначкој влади да одреди линију у Штајерској и Корушкој докле би се развила војска Антанте.⁵¹ И обавештава је истог дана да „стоји са српском владом у уском додиру” ради добијања војне помоћи која би се користила за поседање „у првом реду северне границе у Корушкој и Штајерској”.⁵²

⁴³ Z. Seručar, n. d., 27, 33.

⁴⁴ Z. Seručar, n. d., 27.

⁴⁵ Maks Šnuderl, *Srpski vojnici — ratni zarobljenici u borbi za severnu granicu Slovenije 1918. godine, Politika*, Beograd, 15. i 16. novembar 1968.

⁴⁶ Z. Seručar, n. d., 27.

⁴⁷ АН, NV SPO, ONO, kutija 18, 119; Z. Seručar, n. d., 20.

⁴⁸ Z. Seručar, n. d., 20.

⁴⁹ Z. Seručar, n. d., 33—34.

⁵⁰ Momčilo Zečević, *Slovenska ljudska stranka i jugoslovensko ujedinjenje 1917—1921*, Beograd, 1973, 193.

⁵¹ M. Zečević, n. d., 193.

⁵² Isto.

Словеначка влада је 15. новембра поново молила владу у Загребу да шаље војничку помоћ. Истога дана су њени изасланици у Београду тражили да Врховна команда упути трупе у Словенију; оне би одржавале ред и мир и помогле у одбрани границе, јер се у Словенији — поручено је — јављају бољшевичке идеје, а српске војске је овде сада недовољно.⁵³

И чланови делегације уједињења, Словенци, почетком децембра, у Београду, моле министра војске да српске јединице пођу што пре у Целовец и Бељак. На предлог министров да се у Словенију пошаље снага у границама могућности⁵⁴, Врховна команда је наредила команданту 1. армије да један батаљон из Новог Сада упути у Целовец⁵⁵ и одобрила да се тамо премести један батаљон 26. пука из Љубљане.⁵⁶

У Словенији се иначе налазио (већ од 6. новембра) српски 26. пешадијски пук, с тежиштем обезбеђења Љубљане и трбовљанских рудника угља. Овај пук је, старањем словеначке владе, био састављен од српских (доскорашњих) ратних заробљеника који су се из ропства у Аустрији преко Словеније враћали кући, у Србију.⁵⁷ А тек ће 22. децембра 1. батаљон 4. пешадијског пука стићи у Љубљану⁵⁸, као прва јединица српске војске из трупа које су ратовале на Солунском фронту, па се иза пробоја развиле и разместили широм југословенске државе.

Мали словеначки одред је 19. новембра прешао у Љубељ и натерао аустријску јединицу да напусти Боровље.⁵⁹ принуђена је покрајинска влада Корушке, у Целовцу, да преговара о граници.

Уговорено је, и 23. новембра званично потврђено, да од Подклоштера до Великовца, на рекама Зили и Драви, буде граница између словеначког и аустријског дела Корушке. Бељак и Целовец остају Аустрији.⁶⁰

Други словеначки одред је 25. новембра ослободио Плиберк и након пет дана Великовец. Спојена је словеначка одбрана у Корушкој и Штајерској.

⁵³ М. Zečević, n. d., 194.

⁵⁴ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 382, *Министар војни Врховној команди*, 5. децембар 1918.

⁵⁵ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 312, *Врховна команда команданту 1. армије*, 4. децембар 1918.

⁵⁶ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 335, *Врховна команда пуковнику Прибићевићу Загреб*, 5. децембар 1918.

⁵⁷ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 373, *Делегат Симовић Врховној команди*, 1. новембар 1918; Z. Seručar, n. d., 25—26.

⁵⁸ Z. Seručar, n. d., 43.

⁵⁹ Z. Seručar, n. d., 34.

⁶⁰ Isto.

Покрајинска влада у Целовцу поново тражи да се преговара о граници; не признаје цео словеначки посед јужно од реке Драве. Њена здружена јединица (око 300 војника са 13 митраљеза и неколико топова) је напала 1. децембра словеначки одред у Великовцу (око 100 војника). Ојачане, словеначке снаге су одбраниле Великовец, па се противнападом учврстиле до 9. децембра и у долини реке Лаботнице (Дравоград, Лабот, Св. Павле).⁶¹

Влада, из Љубљане, 11. децембра упућује 1. батаљон Љубљанског пешадијског пука преко Јесеница у Подрошчицу и Св. Јакоб; једна чета је избила 14. децембра у Подклоштер и запосела Зилску долину. Истовремено, стигао је 3. батаљон 26. пешадијског пука у Великовец, и двома четама посео Грабштајн да би држао мостове на Драви.⁶²

Сада се делови Љубљанског пешадијског пука, српског 26. пешадијског пука, Мариборског пешадијског пука и три мале чете корушких Словенаца — у свему око 1.600 војника са 40 митраљеза и 10 топова — налазе у Корушкој, на линији развоја: Подклоштер, десна обала Зиле и Драве, према истоку до Великовца и даље до реке Лаботнице.⁶³

Наспрам словеначких снага распоређене су северно, на левој обали Драве, аустријске јединице: око 3.400 војника са 50 митраљеза и 7 топова, и пет чета месне милиције.⁶⁴

Аустријанци су 15. децембра напали две чете 3. батаљона 26. пешадијског пука у Грабштајну, заробили српске војнике и одвели их у Целовец,⁶⁵ одакле су преко Беча и Будимпеште до краја месеца превезени у Загреб.⁶⁶ Аустријанци нису сматрали овај батаљон за јединицу легитимне српске војске, јер, састављен, кажу, од доскорашњих ратних заробљеника, батаљон припада словеначкој војсци коју владе Антанте не признају.⁶⁷

Војвода Мишић је 18. децембра о том аустријском нападу обавестио команданта савезничких војски. И предложио му, да би се избегли даљи сукоби, да се према етнографским приликама одреди демаркациона линија и Немцима забрани продирање у југословенске земље, а спорна зона поседне француским трупама. Тај предлог је био узалудан, јер су владе Антанте чекале на скору конференцију мира која ће да одреди границе међу новим државама.⁶⁸

⁶¹ Z. Seručar, n. d., 36—39.

⁶² Isto.

⁶³ Z. Seručar, n. d., 39.

⁶⁴ Isto.

⁶⁵ Z. Seručar, n. d., 40—41.

⁶⁶ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 352, *Делегат у Будимпешти мајор Боди Врховној команди*, 5. децембар 1918.

⁶⁷ M. Šnuderl, *Srpski vojnici...*, n. m.

⁶⁸ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 339—340, *Врховна команда министру војном*, 5. децембар 1918; *Врховна команда делегату мајору Маринковићу у Солуну*, 5. децембар 1918.

А борба у Корушкој се наставља. Словеначка влада појачава снаге у ширем рејону Великовца, упућујући тамо по један батаљон из Цељског пешадијског пука, Љубљанског пешадијског пука и Словеначког планинског пука, две чете из 26. пешадијског пука и 1. батаљон 4. пешадијског пука убрзо по његову доласку у Љубљану.⁶⁹

На целом корушком фронту налази се крајем децембра 1918. године око 2.900 југословенских војника, добровољаца, са 50 митраљеза и 12 топова, наспрам 3.500 људи са 66 митраљеза и 9 топова аустријске редовне војске (без месне милиције).⁷⁰ (Аустријанци ће до 7. јануара 1919. освојити долину Драве од Подклоштера до Боровља и близу Великовца; 19. јануара биће закључено примирје, уз честе чарке, до преласка осам југословенских батаљона у напад 29. априла; аустријским енергичним одвраћањем 2. до 9. маја биће потпуно заузета словеначка Корушка; дана 28. маја југословенски 22. ојачани батаљон пешадије напашће аустријске националисте и до 6. јуна повратити долину Лаботнице, Великовец и избити у Целовец, на Врбско језеро и у Подрочца; али све је то узалудио за словеначки народ и југословенску државу, јер ће, по одлуци конференције мира проведеним плебисцитом 10. октобра 1920, Корушки Словенци остати у Аустрији.)⁷¹

Италија је вишеструко најтежи сусед југословенске државе у настанку. Има више погодности од свакога другог да је већ у њену рађању пригушјује. Вековима се додирују Италијани и Југословени од Зиљских Алпа па долином реке Соче и Тршћанским заливом, и даље према југоистоку, преко Јадранског мора. А сада је Италија стварни господар дугог појаса и повеликог пространства југословенске земље. Држећи војску и у Албанији, она подухвата и југословенско Косово и Македонију.

Превласт њена се увећава и учешћем у четворочланом врховном већу Антанте (Француске, Велике Британије, Сједињених Америчких Држава, Италије), које доноси одлуке, пресуђује побеђеним, даје одредбе за послератну Европу.

Италија југословенске земље, које су биле доскора у Аустро-Угарској, не признаје као савезничко подручје, већ их назива територијом побеђеног непријатеља. Удружује политичку

⁶⁹ Z. Seručar, n. d., 42—43.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Z. Seručar, n. d., 45—70; *Ofanziva u Koruskoj*. Službeni kominike Vrhovne komande, 31. маја 1919. *Operacije u Koruskoj*; Službeni kominike Vrhovne komande 4. јуна 1919. *Službene novine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, Београд, 3. и 7. јун 1919.

агитацију, дипломатски рад и војну акцију да би одржала што је посела, и још дубље ушла у југословенске просторе и имућство. (Јарена национализмом и вишеструко подстицана, војска Италије удараће дуго на југословенску заједницу: испадима трупа, запоседањем места и рејона, подстрекивањем до ратоборства властите националне мањине, новчаним и материјалним помањем устаништва Црногораца, Албанаца и Македонаца.) Напрегнутост је таква да су обе стране спремне за оружани сукоб, готово као на фронту где се ишчекује ратно стање.⁷²

Кад су радиопутем обавештене да је 31. октобра аустро-угарска морнарица предата Народном вијећу у Загребу, италијанске поморске јединице су похитале према Трсту и обали Истре, у Пулу пре свега. Овде ће италијански диверзанти положити темпиране мине под командни брод „Вирибус унитис“ и потопити га са стотину морнара и командантом југословенске морнарице Јанком Вуковићем Подкапелским. Италијански морнари су торпедовали још два југословенска брода, у Пули и Кварнеру.⁷³

Једна италијанска бригада је пошла од Трста према Љубљани, стигла у Логатец 13. новембра и сутрадан до Врхнике.⁷⁴ Ту је задржана одлучним упозорењем потпуковника Стевана Швабића, команданта 26. пешадијског пука, који је писмено поручио команданту бригаде да се српска војска, у име Антанте, налази у области Љубљане, и да он има наређење да спречи италијански улазак у овај предео, ма и употребом оружја. Порука је успела; Љубљана је заштићена.⁷⁵

Врховна команда српске војске, обавештена 14. новембра о италијанском покушају продора у Љубљану, одмах то јавља председнику владе Николи Пашићу који се тад налазио у Паризу. И још је додала да је цео југословенски народ решен да се и оружјем одупре италијанском надирању; па зато треба настојати како би влада Француске и друге савезничке владе помогле да Италија обустави овакве провале своје војске у југословенске области.⁷⁶

И регент Александар је послао молбу влади Француске да се заузме ради хитне обуставе италијанског наступања према Љубљани.⁷⁷

⁷² АВИИ, ОДООВК, 35, с. 289, *Друга армија Врховној команди*, 27. новембар 1918.

⁷³ В. Krizman, n. d., 118—120; *Vojna enciklopedija*, IV, 228.

⁷⁴ *Vojna enciklopedija*, IV, 229.

⁷⁵ В. Krizman, n. d., 192.

⁷⁶ В. Krizman, n. d., 193.

⁷⁷ В. Krizman, n. d., 200.

Кад је на Ријеку стигао 2. батаљон 5. пешадијског пука Дринске дивизије, италијански адмирал је одмах (15. новембра) изјавио старешинама британске и француске флоте да ће он, због српског доласка, овамо довести италијанску пешадију. У расправи је решено да се 2. батаљон премести да би се одложио улазак италијанских трупа.⁷⁸ Отпремљен је бродом у Краљевицу, а италијански командант, не поштујући договор, увео је одред копнене војске у Ријеку.⁷⁹

Италијанска војска је у Пули посела сва стална утврђења и од Југословена одузела неке ратне бродове. Искрцала се 16. новембра у Каштел Новом код Сплита, и кренула пут Сиња, куда су упућене, да је даље предупреду, јаче српске јединице.⁸⁰ Дана 12. децембра искрцало се око 12.000 италијанских војника у Рогозници код Шибеника. Онда је близу 6.000 војника продрло 29. децембра у Дрниш, а после два дана и у Книн.⁸¹

Италијани, у Бару, 20. децембра су добили појачања, док се једна чета, полазећи из Котора, први пут 20. новембра, преко Његуша, приближила Цетињу.⁸²

По обавештењима сведеним 10. децембра, у Врховној команди српске војске рачунају с оволиким трупама Италије, размештеним на југословенском земљишту и уздуж њега⁸³: Скадар и околина — 4 ојачана батаљона пешадије; Бар — један батаљон; Вирпазар — једна чета; Котор — штаб бригаде, штаб пука са два батаљона, брдска батерија; Мељине (код Херцег-Новог) — један батаљон; Корчула (на истоименом острву) — 20 војника са старешином; Вела Лука (на острву Корчули) — 300 војника и официра; Ластово, острво — један батаљон; Вис — 3.000 војника и официра; Комижа (на острву Вису) — 500 војника и официра; Хвар — 100 војника и официра; Стари Град (на острву Хвару) — једна чета; Бабино Поље (на острву Мљету) — једна чета; Зларин, острво — 15 војника са старешином; Жирје, острво — 15 војника са старешином; Шибеник и околна села — ојачана пешадијска бригада (у Шибенику је успоставио седиште и такозвани гувернер Далмације); Ријека — бригада од три пука пешадије, са пуком артиљерије и пуком коњице, четом оклопних аутомобила и четом карабињера (жандарма), јединицама морнарице, у свему око 12.000 војника и официра; Опатија — бригада од два и по пука пешадије са ојачањима, у свему око

⁷⁸ *Vojna enciklopedija*, IV, 230.

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Isto.

⁸¹ *Vojna enciklopedija*, IV, 232.

⁸² АН, NV SPO, ONO, kutija 18, 122—142—178; kutija 19, 9—12; *Vojna enciklopedija*, IV, 232.

⁸³ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 289, *Друга армија Врховној команди*, 27. новембар 1918.

8.000 људи; Постојна и околина — две бригаде; Трст — три бригаде у резерви; Трбиж — једна бригада; Бељак — једна бригада.⁸⁴

Свеукупно, италијанска војска је огромна; између неколико службених изјава о њеном целокупном бројном стању крајем 1918. године, вероватно је најпоузданија из њене Врховне команде, да је управо тада имала 3,600.000 људи.⁸⁵

Италијанска јавност тражи отпуштање војске кућама, јер се иначе преголеми трошкови њена издржавања брзо увећавају. Врховна команда одговара да је демобилизацију потребно успорити, због мутне међународне ситуације, озбиљних потреба грађанске обнове и потпуног војничког држања поседнутих нових територија.⁸⁶

У влади Италије, штавише, помишљају да војском заузму сву Далмацију до Боке Которске. Врховна команда те војске не прихвата такву претпоставку. У ратном већу је, чак, предложено 26. децембра да се процени напуштање Далмације у замену за Ријеку, стратегијски особито важну. За окупацију целокупне Далмације, рачунали су у Врховној команди, траже се и изванредно велика средства.

Што је већ захваћено, то ће војска сразмерно јаком снагом дуго држати.

Дана 1. јула 1919, на пример, осам месеци после примирја и проведене делимичне демобилизације, војска Италије ће имати 1,578.000 људи, са три петине својих јединица у истом распореду из новембра 1918. године.⁸⁷ За оперативне сврхе⁸⁸, Врховна команда ће располагати са 876.000 људи, од којих су: у ратној зони, од Ријеке на Јадрану до границе Баварске — 737.000; у Далмацији — 29.000; у Албанији — 54.000. (Због Ријеке биће успорена демобилизација италијанске војске, и упоредо с преговорима о миру држана стално у напрегнутости, у стању безобзирности⁸⁹. Како сами Италијани кажу, 25. децембра 1919. имаће 8. армију на југословенској граници, а то је 130.000 људи у шест дивизија између Трбижа, Горице, Трста и Ријеке, у самој Ријеци — 10.000 људи, у Далмацији — 11.000 у једној ослабљеној дивизији; у Албанији — 33.000 у армијском корпусу са две дивизије⁹⁰. Тај целокупан састав се местимично и повећава, а

⁸⁴ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 292—295, *Влада Народног вијећа С. Х. С., Одио за народну одбрану, Врховној команди*, 12. децембар 1918.

⁸⁵ G. Rochat, n. d., 24—26.

⁸⁶ G. Rochat, n. d., 33.

⁸⁷ G. Rochat, n. d., 47.

⁸⁸ G. Rochat, n. d., 48.

⁸⁹ G. Rochat, n. d., 157.

⁹⁰ G. Rochat, n. d., 170.

све то против југословенске војске чију сву снагу италијанска Врховна команда рачуна на око 200.000 људи како каже, недо-вољно чврстих и слабо наоружаних, од којих су наспрам Ита-лије 60 необучених батаљона, растурених и до 200 километара источне јадранске дубине, са комуникацијама у лошем стању⁹¹, али их римска влада јавно и службено назива претњом да би правдала одуговлачење одласка својих трупа са међународно признате територије југословенске државе; одлазак је започет октобра 1919, кад ће прва италијанска јединица поћи из Котора, и, одвећ спор, трајаће до 12. марта 1923. кад ће последње одељење напустити место Преко на острву Угљану.⁹²

II. КЛАСНИ И НАЦИОНАЛНИ НЕМИРИ

Српска влада и Врховна команда веома желе да албанско становништво свуда буде мирно. Претпостављају да би повод за побуну Албанаца могли бити и лоши поступци српских војника. Влада је зато обавезала Врховну команду да објави албанском становништву да ће му надокнадити све штете које би војници починили, а кривце ће казнити.

Влада је 26. октобра наложила Врховној команди да нареди и трупамa које наступају према Албанији и Црној Гори да буду дисциплиноване, јер би сваки неред — речено је у инструкцији Министра војске — нанео врло велике штете и довео у питање српска неоспорна права.⁹³

Врховна команда је већ имала вест (20. октобра) од начелника Округа охридског и команданта француске јединице у Дебру, да су се Албанци побунили у овом месту, не признају власт и пљачкају окол⁹⁴. Знала је да је командант Југосло-венске дивизије примио 27. октобра молбу начелника Округа косовског да му хитно упути чету војника, коју би послао, у Гњилане и Подујево, где су и Албанци настањени, како би та-мошње среске власти имале ауторитет.⁹⁵

Врховна команда је наредила Југословенској дивизији да има „распоред својих трупа на Косову и Метохији, као посада по већим местима, у циљу одржавања реда и успостављања гра-ђанске власти на овој просторији“.⁹⁶

⁹¹ G. Rochat, n. d., 175.

⁹² *Vojna enciklopedija*, IV, 233.

⁹³ АВИИ, ОДООВК, 33, с. 327, *Министар војни Врховној команди*, 13. октобар 1918.

⁹⁴ *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Сло-венаца 1914—1918*, документи, књига 30, издање Главног ђенералштаба, Београд, 1937, 214.

⁹⁵ *Велики рат Србије...*, 30, 543.

⁹⁶ *Велики рат Србије...*, 30, 656.

Војвода Мишић је 28. октобра наредио непосредно команданту Југословенске дивизије да од јединица у Метохији, из батаљона у Пећи, упути једну чету у Беране да „тамо уведе ред и спречи пљачку; становници су зато молили и изјавили жељу за заједнички рад са нама; према томе поступати са њима пријатељски“.⁹⁷

Тактички распоред и општи задатак Југословенске дивизије још су одмерени и према сврси заштите целокупности државног подручја.

Кад је 31. октобра Врховна команда наредила да се 1. вардарска бригада извуче из Југословенске дивизије да би вршила посадну службу у Македонији, онда је ова дивизија (узимајући да је формацијски њен и 2. југословенски пук у Јадранским трупама) запосела сав државни простор између граница са Бугарском, Грчком и Албанијом до линије Врање—Нови Пазар—Пљевља—Херцег Нови. Но толико растурене њене јединице биће у сталној бојној запошљености дуж граница са Бугарском и Албанијом, због оностраних убацивања герилских група (комита), а често и провала бројнијег наоружаног људства.

Сукоби се убрзо дешавају поред границе и у више места и рејона. Наоружани Албанци су ноћу између 3. и 4. новембра напали општинску судницу у селу Прилужју, код Вучитрна, на Косову. Сељаци, Срби мештани, бранили су општину, те се развила кратка борба. Командант Југословенске дивизије је упутио мању посаду у село и појачао обезбеђење суседних железничких станица.⁹⁸

Групе од близу 150 наоружаних Албанаца напале су и разоружале 7. новембра Србе у селу Главатини; и у неколико других села око Вучитрна Албанци потежу оружје.

Врховна команда је одобрила команданту Југословенске дивизије да употреби један пешадијски пук да би разоружао Албанце. Саветује му да их разоружа мирним путем; не успе ли овако, нека употреби силу⁹⁹. Може и њихове виђеније људе узети за таоце и интернирати их у Чачак.¹⁰⁰

⁹⁷ Велики рат Србије . . . , 30, 543.

⁹⁸ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 208, *Командант Косовске дивизијске области Врховној команди*, 26. октобар 1918; с. 41, *Командант Југословенске дивизије Врховној команди*, 22. октобар 1918.

⁹⁹ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 111—113, 162, *Друга армија Врховној команди*, 25. октобар 1918; *Врховна команда команданту Југословенске дивизије*, 25. октобар 1918; *Врховна команда команданту 2. армије*, 25. октобар 1918; *Друга армија Врховној команди*, 25. октобар 1918.

¹⁰⁰ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 118; *Врховна команда команданту Југословенске дивизије*, 25. октобар 1918.

Разоружавање Албанаца око Вучитрна бива споро, јер се они бране и одупиру.¹⁰¹ А како је био решио да Албанце разоружа и у западном делу Косова (Дреница), командант Југословенске дивизије моли Врховну команду да задржи 21. пук до потпуног извршења задатка, пошто је пешадијске делове толико растурио по селима и рејонима да у већим местима (Косовској Митровици, Приштини, Вучитрну, Новом Пазару) за страже и обезбеђења употребљава артиљеријску послугу.¹⁰² Овај пешадијски пук је из састава Вардарске бригаде, већ стављене (31. октобра) на располагање министру војске за обезбеђење границе и простора у Македонији, па Врховна команда посредује да још не одлази у Скопље већ остане на Косову¹⁰³ (пошто је досад овде била „употребљена као посада“), док се разоружају Албанци. У замену за Вардарску бригаду, долази Охридски одред (два ојачана батаљона) у Приштину и Косовску Митровицу.¹⁰⁴

Према наоружаним Албанцима, који су с оне стране прешли границу јужно од манастира Дечана, командант 1. пешадијског пука Југословенске дивизије је окренуо своје јаче јединице да их одбаце и спрече нове упаде.

У близини Пећи Албанци су 16. децембра из заседе напали команданта 3. батаљона овог пука, па побегли.¹⁰⁵

Око Плава и Гусиња, у Црној Гори, подигло се против власти близу 1.000 добро наоружаних Албанаца. Командант Јадранских трупа нема довољно војске да би их разоружао.¹⁰⁶

Смиривање Албанаца је свуда само привремено, а разоружање непотпуно. Очекујући нове сукобе, министар војске је 18. децембра затражио да му Врховна команда хитно стави на располагање три батерије брдских топова и четири митраљеска

¹⁰¹ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 271, *Командант Југословенске дивизије Врховној команди*, 30. октобар 1918.

¹⁰² АВИИ, ОДООВК, 34, с. 210, *Командант Југословенске дивизије Врховној команди*, 27. октобар 1918.

¹⁰³ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 203—206, *Југословенска дивизија Врховној команди*, 26. октобар 1918; *Врховна команда министру војном*, 27. октобар 1918; *Врховна команда команданту Југословенске дивизије*, 27. октобар 1918; *Врховна команда команданту 2. армије*, 27. октобар 1918; с. 290. *Министар војни Врховној команди*, 28. октобар 1918; *Велики рат Србије...*, 30, 656.

¹⁰⁴ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 308—309, *Командант Југословенске дивизије Врховној команди*, 1. новембар 1918; *Врховна команда команданту Југословенске дивизије*, 2. новембар 1918.

¹⁰⁵ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 354, *Друга армија Врховној команди*, 4. децембар 1918; ОДООВК, 35, с. 358, *Друга армија Врховној команди*, 5. децембар 1918.

¹⁰⁶ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 174, *Врховна команда министру војном*, 28. новембар 1918.

одељења, да би њима ојачао јединице на Косову и Метохији и у Македонији (већ позадински простор).¹⁰⁷

Процењујући тежњу Италије према Албанији, настојала је влада Србије да српске јединице прве уђу у северну Албанију и помогну да се овде успостави власт племенских старешина.¹⁰⁸

Командант савезничких војски је, међутим, 10. новембра издао друкчију директиву; одредио је да посаду Скадра сачињавају француски, италијански и енглески гарнизон, а да се српске јединице повуку према решењу савезничког ратног савета у Версају. Исти савет је одобрио да италијанске трупе могу ући у Улцињ, Бар и Вирпазар, где ће се налазити српске и остале савезничке јединице.¹⁰⁹ Генерал Франше д'Епере је истовремено послао војводи Мишићу и лично писмо, и рекао му да зна како је 30. октобра српски одред први ушао у Скадар, али га мора напустити, јер ће ово место и цео крај држати међународне снаге.¹¹⁰ Рекао је да овако мора бити како би се избегли политички заплети.

Српска чета, задржана у Скадру, добила је наредбу француског команданта места да одлази, насупротив наређењу команданта Јадранских трупа да тамо остане и чува ратни плен. Понавља се заповест генерала д'Епера о њену одласку,¹¹¹ што прихвата српска Врховна команда, али чета још остаје у Скадру.¹¹² Генерал Франше д'Епере се стога 2. децембра оштро обраћа војводи Мишићу, захтевајући да Срби напусте Скадар, како је одлучено у савезничком ратном савету, јер, он као командант савезничких војски не може допустити такве индивидуалне иницијативе.¹¹³

¹⁰⁷ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 360, *Министар војни Врховној команди*, 5. децембар 1918.

¹⁰⁸ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 13, *Министар војни Врховној команди*, 20. октобар 1918.

¹⁰⁹ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 303, *Шеф Секције за везу мајор Маринковић Врховној команди*, Солун, 31. октобар 1918.

¹¹⁰ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 4, *Генерал Франше д'Епере војводи Мишићу* 10. новембар 1918. (н. к.)

¹¹¹ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 408, *Командант Јадранских трупа Врховној команди*, 5. новембар 1918; *Врховна команда мајору Маринковићу у Солуну*, 9. новембар 1918; *Шеф Секције за везу мајор Маринковић Врховној команди*, 12. новембар 1918; с. 304, *Врховна команда команданту Јадранских трупа*, 4. новембар 1918; с. 519, *Врховна команда команданту 2. армије*, 12. новембар 1918; *Врховна команда делегату мајору Маринковићу*, 14. новембар 1918.

¹¹² АВИИ, ОДООВК, 35, с. 84, *Командант Јадранских трупа командиру 1. чете 2. батаљона 2. југословенског пука*, 3. новембар 1918.

¹¹³ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 83, *Франше д'Епере, врховни командант савезничких војски, војводи Мишићу, начелнику Штаба српске Врховне команде*, 2. децембар 1918 (н. к.)

Готово незнатан случај, али за Србију баш незгодан ако не послуша одлуку вођства Антанте. Она не сме да изазива сукобе; где јесу, мора да их смирује, а где су могући, да их предупредује.

Врховна команда је тако, на пример, 25. новембра обавестила команданта 1. армије да ће три дивизије француске Источне војске проћи кроз Нови Сад, на путу ка Будимпешти и Бечу, и да ће извесно време боравити на простору између Тисе и Дунава.¹¹⁴ Саопштила му је, потом, да је долазак француских трупа у Бачку, нарочито у Суботицу, користан за чвршће држање ове области. А њихово присуство, поручује, не треба да узнемирава, иако ће француске јединице захтевати обезбеђење превоза и исхране. О доласку француске војске обавештавати становништво, а према њој бити у свим приликама пажљив и предсретљив, наредила је Врховна команда.¹¹⁵

Француски војници и неки официри, насупрот, понашаће се недолично. Врховна команда ће 4. децембра о том обавестити команданта француске Источне војске и молити га да спречи њихово рђаво поступање, спомињући како је командант Дринске дивизије запретио да ће оружјем бранити част грађана.¹¹⁶

Врховна команда је предложила министру војске да се дипломатским путем постигне премештање француских трупа из Војводине на мађарску територију. И своме је официру за везу у Команди савезничких војски јавила да су француски војници својим понашањем постали несношљиви, јер њихово поступање прети да се претвори у болшевизам. Овом официру је наређено да то саопшти савезничком команданту, а потом обавести Врховну команду има ли изгледа да француске трупе ускоро пређу у Мађарску.¹¹⁷

Да ће за безбедност на територији бити корисно присуство савезничке војске, могло се предвиђати. Кад је друкчије, онда Врховна команда мора да раздваја снаге и умножава им посадне задатке.

Цео горњи предео источне Србије по преласку војске у Банат остао је без заштите. Појединци и групе разбојника пљачкају и убијају. Власт постоји, али је нико не слуша; нема жандармерије и хара безвлашће. Крај око Неготина и Кладова личи

¹¹⁴ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 509, *Врховна команда команданту 1. армије*, 12. новембар 1918.

¹¹⁵ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 548, *Врховна команда команданту 1. армије*, 14. новембар 1918.

¹¹⁶ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 77, *Врховна команда делегату капетану Димитријевићу*, 21. новембар 1918.

¹¹⁷ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 394, *Врховна команда министру војном*, 8. децембар 1918; *Врховна команда мајору Маринковићу у Солуну*, 8. децембар 1918.

на „разграђену авлију”, записано је у једном савременом извештају. Принуђен је командант места у Пожаревцу да непосредно моли Врховну команду да му додели бар чету војника да би повратио ред и осигурао имовину људи,¹¹⁸ али није добио ову помоћ. И другде је неопходна помоћ војске.

Врховна команда је 17. новембра наредила команданту 2. армије да се из састава Југословенске дивизије образује мањи одред који ће прокрстарити долином реке Ибра, да би овде повратио ред и мир. У том крају — речено је — учестале су групе разбојника и пљачкаша, штавише, долазе и из даљих предела, од Косова и са црногорске стране.¹¹⁹

Врховна команда је 14. новембра указала министру војске да је за одржавање реда врло нужно да се повећа жандармерија, јер оперативна војска малим снагама поседа велике области, те пуну безбедност не може да оствари. Треба, зато, да влада прими у службу потребан број жандарма и одреди им плату.¹²⁰

Упозорени су 1. децембра команданти обеју армија да у неким покрајинама, где је српска војска, почиње да се шири бунтовништво, бољшевизам. Зато треба бити обазрив и, у пуној сагласности са Врховном командом, предузимати нарочите мере да се војска сачува од бољшевичког утицаја.¹²¹

На захтев министра војске, Врховна команда је 17. новембра наредила обема армијама да из састава оперативних јединица одмах издвоје све граничаре и финансијске стражаре и упуте их у Скопље, на располагање команданту граничне трупе.¹²²

У Црној Гори се збио опасан политички раздвој. Становништво се дели на присталице безусловног уједињења Црне Горе са Србијом (названи бјелаши, прво у Цетињу, по белој хартији своје кандидатске листе за окружне зборове ради бирања посланика) и противнике таквог начина уједињења (зеленаши, по зеленој хартији њихова кандидатског прогласа).¹²³

¹¹⁸ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 391, *Командант места у Пожаревцу Врховној команди*, 6. новембар 1918.

¹¹⁹ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 360, *Врховна команда команданту 2. армије*, 4. новембар 1918.

¹²⁰ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 283, *Врховна команда министру војном*, 1. новембар 1918.

¹²¹ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 37, *Врховна команда командантима 1. и 2. армије*, 18. новембар 1918.

¹²² АВИИ, ОДООВК, 34, с. 359, *Врховна команда командантима 1. и 2. армије*, 4. новембар 1918.

¹²³ Димитрије-Димо Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград 1962, 321—322.

На месним зборовима, учешћем лица која имају право гласа, широм Црне Горе је изабрано 168 посланика у Велику народну скупштину да одлуче о уједињењу. Скупштина се 24. новембра састала у Подгорици и, после саслушаних говора, 26. новембра усвојила резолуцију да се збаци са престола Црне Горе краљ Никола и династија Петровић и да се „Црна Гора с братском Србијом уједини у једну једину државу под династијом Карађорђевића, те тако уједињена ступи у заједничку отаџбину нашег троименог народа Срба, Хрвата и Словенаца.“¹²⁴

За ову одлуку је поименично гласало 160 присутних посланика, а против нико. Скупштина је изабрала Извршни народни одбор да управља Црном Гором и депутацију (15 лица) да пође у Београд и српској влади преда њену одлуку.¹²⁵

Зеленаши, иначе, бејаху саопштили своју замисао (као жалбу на изборни поступак у Цетињу) Великој народној скупштини, речима: „Ми смо за Југославију. Облик те наше велике и заједничке Југославије одредиће Југословенска конституанта састављена из вољом народа изабраних представника свију југословенских покрајина. Ми смо за то да у Југославију уђу Црна Гора и Србија братски руку под руку и равноправно“.¹²⁶

Поборници и вршиоци безусловног уједињења имају све органе власти. Поступају, махом, невешто и грубо; ударају на политичке противнике. Владавином озлојеђују народ. Сва та невоља се увећава оскудицом, глађу и болестима, пропадањем становништва.

Командант Јадранских трупа је увидио да ти властодршци махом „беху људи без икаквог ауторитета“ међу Црногорцима.¹²⁷ Обавестио је Врховну команду, 28. новембра, да је преголомо оскудевања у Црној Гори, а народ се нада помоћи из Србије.¹²⁸

Начелник штаба Врховне команде, војвода Живојин Мишић, наредиће 2. децембра команданту Јадранских трупа да на територији где је српска војска, „најенергичније и свим средствима“, угуши сваку агитацију, ма од кога она долазила.¹²⁹

Неколико политичара и више нижих официра, верних краљу Николи Петровићу, успевају да подигну око 3.000 наоружаних људи. Њима је једино залеђе уздуж приморја присутна

¹²⁴ Новица Ракочевић, *Црна Гора према уједињењу*, предавање за Трећи програм Радио-Београда, 21—23; и дело овог аутора: *Црна Гора у првом светском рату 1914—1918*, Цетиње, 1969.

¹²⁵ Д. Вујовић, н. д., 326.

¹²⁶ Д. Вујовић, н. д., 322.

¹²⁷ Д. Вујовић, н. д., 337.

¹²⁸ Д. Вујовић, н. д., 332.

¹²⁹ Д. Вујовић, н. д., 335.

италијанска војска.¹³⁰ Италија, као противник уједињења Југославије, хтела би да се црногорски краљ Никола врати на престо, из Француске, где је у избеглиштву и под надзором тамошње владе.¹³¹ Покретачи буне се обраћају команданту савезничких трупа за Црну Гору, у Котору, са захтевима које ће предати и команданту Јадранских трупа.¹³²

Побуњеничке чете ће 3. јануара 1919. опколити Цетиње, Ријеку Црнојевића и Вирпазар; окупљаће се и око Никшића, а због своје нејакости, и слаба унутарњег садејства, узалудно покушати да подиђу Подгорици.¹³³ У опкољеним местима се налазе делови 2. југословенског пука српске војске, војне јединице бјелаша и установе власти. Команда Јадранских трупа је била премештена (11. децембра 1918) из Подгорице у Цетиње.^{133а}

Побуњеници ће 5. јануара напасти браниоце Никшића, а кад овима сутрадан дођу у помоћ бјелаша из Бјелопавлића (из Даниловграда), од Грахова и из дурмиторског краја, борба престаје.¹³⁴

Старешинство побуњеника око Цетиња, називајући се Усташки одбор, преко својих опуномоћеника предаће 5. јануара команданту Јадранских трупа такозване „одлуке усташке војске цетињског блока упућене Извршном одбору на Цетиње, с препоруком да се иста изволи удостојити особите пажње од стране те команде“.

У овој поруци се каже да је Скупштина одржана у Подгорици противустанва, те се због њене одлуке, неприхватљиве за већину Црногораца, диже народни устанак. У поруци је изјава: „Ми смо сви сложни да Црна Гора уђе пуноправна са осталим покрајинама у једну велику Југословенску државу, без икаквих унутрашњих политичких граница — облик владавине остављамо да пуноправно ријеши редовно изабрана скупштина свијех Југословена (конституанта) чему ћемо се срдечно покорити“.

Побуњеници захтевају да народни суд „пронађе кривце за све догађаје који су бацили љагу на наше оружје и да тек онда чиста и ведрa чела приступимо овој великој југословенској заједници којом су наши претци најстарији и највјернији заточници били.“

¹³⁰ Д. Вујовић, н. д., 340—341.

¹³¹ Д. Вујовић, н. д., 343; *Vojna enciklopedija*, IV, 232.

¹³² Д. Вујовић, н. д., 343.

¹³³ Д. Вујовић, н. д., 358.

^{133а} АВИИ, ОДООВК, кутија 25, р. бр. 4, с. 253, *Командант 2. армије Врховној команди*, депешом 30. новембра 1918.

¹³⁴ Д. Вујовић, н. д., 359.

Вођство побуњеника поручује: „Тражимо анулирање скупштинске одлуке у Подгорици и нове слободне изборе за Црну Гору, чији ће изасланици ријешити пуноважно све наше садашње домаће послове, привремено представљати Црну Гору унутра и изван“.¹³⁵

Усташки одбор је Извршном народном одбору и команданту Јадранских трупа јавио да ће са својим четама ући у престоницу Цетиње и запосести сва надлештва. Командант Јадранских трупа одговара да ће држати Цетиње и помоћу својих јединица и наоружаних Црногораца спречити улазак побуњеника у град, а њихову поруку послаће Врховној команди.¹³⁶

Сужавајући обруч око Цетиња, побуњенике ће 6. јануара испред ивице града дочекати ватра бјелашких јединица, потпомаганих дејством артиљерије. Бјелаши ће око подне прећи у противнапад. Губитака је на обема странама (у дводневној борби, само бјелаши имаће 16 погинулих војника и 63 рањена).¹³⁷

Командант савезничких трупа за Црну Гору тог дана ће доћи из Котора на Цетиње; да би повратио мир, говориће са побуњеницима (пролазећи кроз њихов распоред) и у Цетињу с првацима власти (бјелаша) и командантом Јадранских трупа. Задржаће једну француску чету на домаку Цетиња, чету италијанску и један батаљон 2. југословенског пука на Његушима, све упућене из Котора. Наредиће 7. јануара обуставу ватре и повратак побуњеника кућама.¹³⁸

Тучени југоисточно од Цетиња, и после ноћи проведене у борби, побуњеници ће изјутра 7. јануара одступити. Неколико стотина положиће оружје одмах, други ће отићи кућама, а повелик број пружаће отпор до 14. јануара четама бјелаша по обронцима Ловћена. Заробљени и ухваћени допашће, махом, затвора.¹³⁹

Већи број побуњеника потражиће склониште бекством у Боку Которску и у Бар код италијанске војске. Већину ће одатле превести у Италију, у сталне логоре Гаету и Формију, близу Напуља, где ће их идуће године бити око 1.500. Италијани ће оданде, повремено, неке групе, као герилске, враћати у Црну Гору.¹⁴⁰

У шумама, по брдима и планинама Црне Горе, задржаће се прилично побуњеника. Гладни, гоњени потерама и осветом бјелаша према њиховим породицама, вршиће терористичке акције.

¹³⁵ Д. Вујовић, н. д., 360.

¹³⁶ Д. Вујовић, н. д., 361.

¹³⁷ Д. Вујовић, н. д., 364.

¹³⁸ Д. Вујовић, н. д., 363—366.

¹³⁹ Д. Вујовић, н. д., 366.

¹⁴⁰ Д. Вујовић, н. д., 366; Батрић Јовановић, *Комунистичка партија Југославије у Црној Гори 1919—1941*, Београд, 1959, 27—29.

(Емигрантска влада, краља Николе, одржаваће везу с одметнутим побуњеницима; настојаће да их штогод новцем и оружјем помогне као снагу која се бори против југословенске власти у Црној Гори.)¹⁴¹

Командант Јадранских трупа известиће Врховну команду да је потхват побуњеника (већ назван Божићна побуна) проузрокован општим незадовољством народа, разочарењем у све наде политичке и економске, док Извршни народни одбор погрешно процењује стање, „не показује довољно такта за управу овом покрајином, . . . нема ни ауторитета, ни власти, које он поставља, имају какав значај“, а не располаже ни средствима „за административну радњу“ нити способношћу „да заведе и организује ред“, те устају против њега „чак и огорчени противници старога режима“.¹⁴²

За националне владе, у југословенским покрајинама, разрешена војска аустроугарска је готово заслепљујућа претња, јер се боје хаоса од самовоље силног мноштва људи. Те масе на повратку с фронта угрожавају безбедност и задају бригу због прехране. Пристижу, траже храну или је самовољно узимају.¹⁴³

Владе Народног вијећа су стрпљиво ишчекале, с опрезом и мало нађеном унутрашњом потпором и својим посредовањем, да туђа расута војска што пре прође. До половине новембра главне масе су минуле.¹⁴⁴

Војници, домаћи, долазећи са ратишта, и заједно с онима што су раније отказали верност аустријском цару (зелени кадери), кроз неред ударају на државне установе и друштвене односе. Свуда се то једнако дешава. Напуштајући касарне и возове, војници даље одлазе заједно с наоружаним сељацима и групама зеленог кадера. Пушкарају успут, упадају у дућане, где им се придружује голорука маса, узимају робу и ломе ствари. Понегде, улазе и у домаћинске куће, понесу понешто и остављају страх. Проваљујући на властелинска имања отварају подруме, пију и расипају пића, ломе или односе пољопривредне алатке, плене стоку. И пожари често пустоше после њихових рушења. У похари највише страдају трговачке радње и благо феудалаца.¹⁴⁵

Нападнуте су и поште, општинске зграде, школе, железничке станице, магацини, седишта других установа. И телефонске везе су местимично прекинуте (на пример, између Славонског Брода и Винковаца).¹⁴⁶

¹⁴¹ Д. Вујовић, н. д., 440—445.

¹⁴² Д. Вујовић, н. д., 367.

¹⁴³ АН, NV SPO, ONO, kutija 17, 12—89; kutija 18, 33—176.

¹⁴⁴ Z. Seručar, n. d., 17—18; B. Krizman, n. d., 149.

¹⁴⁵ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 373, *Делегат Симовић Врховној команди*, 1. новембар 1918; АН, NV SPO, ONO, kutija 17, 15—81; kutija 18, 19—151.

¹⁴⁶ АН, NV SPO, ONO, kutija 18, 69—70—96.

На железницама у Хрватској — према оцени делегата српске Врховне команде у Загребу Душана Симовића — владао је хаос, због недостатка угља и возног парка и нарочито због недовољно стручног кадра, пошто су железнице пре биле у мађарским рукама, па је највећи део тога особља побегао у своју земљу.¹⁴⁷ У неким рејонима железнички радници су ступили у народну гарду, иако су сада потребнији на својим местима, у стручној служби.¹⁴⁸

Чиновништво се склања, грађанство страхује. Људи желе да их власт заштити и обезбеди иметак. Немири и рушења су широм југословенских области, од Срема до крајњих предела на западу.

Пролазећи кроз Руму и Сремску Митровицу, аустроугарске јединице се у нереду повлаче. Опљачкале су жидовске дућане у Ердевику, Моровићу и Шиду, разнеле робу из војних складишта у Петроварадину. Распуштени војници су пљачкали и у Гргуревцима, Илоку и Черевећу. Оружничке постаје (жандармеријске станице) из Черевећа и Нештина су повучене у Илок пошто су нејаке. У Митровици почиње оснивање народне гарде која ће помагати у одржавању реда.¹⁴⁹

У Жупањи, војници из месних допунских јединица и усташа, пуштени кућама, понели су оружје и успут пљачкали трговце. Уз њих је „постајна пучка усташка момчад покорност узкратила, кућама оружјем и стриелјивом побјегла“. На самој железничкој станици светина је разнела и разорила 34 вагона државног добра. Али, каже се у извештају оружничке постаје: „Мир се уз помоћ народне страже успоставља“.¹⁵⁰

У области Осијека, у самом граду и срезу, и у срезовима Вуковар, Ђаково, Нашице, Доњи Михаљац, Подравска Слатина и Вировитица, првих дана новембра сасвим су или делимично опљачкани сви велепоседи и многе радње јеврејских и других трговаца. У похари је било и људских жртава. Готово свуда су страдала општинска поглаварства; половином новембра не постоји ни једно у општинама осијечке области.¹⁵¹

¹⁴⁷ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 373, *Делегат Симовић Врховној команди*, 1. новембар 1918.

¹⁴⁸ Исто.

¹⁴⁹ AVII, Града Народног вјећа SHS, *Оружничко крило Mitrovica Hrvatsko-slavonskom оружничком заповједништву у Загребу*, 5. студена 1918.

¹⁵⁰ AVII, Града Народног вјећа SHS, *Оружничка постаја Жупанја Hrvatsko-slavonskom оружничком заповједништву*, 4. студена 1918.

¹⁵¹ Josip I. Vidmar, *Prilozni građi za povijest 1917—1918. s osobitim obzirom na razvoj radničkog pokreta i odjeka oktobarske revolucije kod nas*, Arhivski vjesnik, I, Zagreb, 1958, 103—105; 112, 115.

У Ђакову, Југословенска сатнија, састављена од 200 бивших војника заклетих на верност Народном вијећу, бранећи ово место и, уз помоћ народних стража, мир у срезу, само за седам дана је заробила преко 130 припадника зеленог кадера, а 14 убила.¹⁵²

У Славонској Пожеги, групе војника су 24. октобра провалиле у магацине те из њих узеле оружје, муницију и одећу. Налет је добио замах: провалници су отимали робу из трговачких радњи, оштетили пошту, водовод и електрични вод. Прилично се грађана придружило војницима;¹⁵³ немир се пренео и у околину места. Наоружани војни бегунци су напали оружничку војарну (жандармеријску касарну) у Рушеву и растерали такозвану усташку момчад (добровољце). Командир постаје се супроставио нападачима, четворицу је убио, а други су навалили, касарну уништили и сав државни намештај однели.¹⁵⁴ Сељаци и отпуштени војници су 25. октобра и за наредних неколико дана опљачкали властелинство Ракоцај, Тренкову пустару, Мариндвор, Завршје, Брестовац, пусту Светиња, пуцали и на војничку касарну у Славонској Пожеги. Оружничка јединица је била преслаба да би могла одржавати ред.¹⁵⁵

Почевши 27. октобра и настављајући наредних дана, војници и сељаци су пљачкали дућане у Кутјеву и пустаре около, разнели многе ствари, па запалили дворац барона Турковића. У страху је „усташка момчад сва побјегла“ (ово су војници из народне страже). У похари је пала крв.¹⁵⁶

Наоружани војници и сељаци из Пчелића, пред свој спремени напад на општинско место Сухопоље, предухитрени су и разбијени 7. новембра од једног одељења бјеловарске 16. пуковније; једни су ухваћени и одведени у Вировитицу, а други се склонили у шумовит предео код Грубишног Поља.¹⁵⁷ У Сухопољу, припадници народне гарде су убили заповедника оружничке постаје.¹⁵⁸

У Загорју, ноћу 3. новембра, ударило је 400 војника из зеленог кадера са више сељака на Клањец и сукобили се са народном гардом; у Станчићу су убијени крадљивци коња, из зеленог кадера.¹⁵⁹

¹⁵² J. I. Vidmar, *Prilozi građi*, 138—140.

¹⁵³ J. I. Vidmar, *Prilozi građi*, 103—105.

¹⁵⁴ AVII, Града Народног вијећа SHS, *Оружничко крило Петринја Хрватско-славонском оружничком заповједништву*, 4. студена 1918.

¹⁵⁵ AVII, Града Народног вијећа SHS, *Оружнички вод Пожега Хрватско-славонском оружничком заповједништву*, 4. студена 1918.

¹⁵⁶ AVII, Града Народног вијећа SHS, *Оружничка постаја Кутјево Хрватско-славонском оружничком заповједништву*, 4. студена 1918.

¹⁵⁷ J. I. Vidmar, *Prilozi građi*, 133.

¹⁵⁸ AVII, Града Народног вијећа SHS, *Оружничка постаја Сухопоље Хрватско-славонском оружничком заповједништву*, 4. студена 1918.

¹⁵⁹ AH, NV SPO, ONO, kutija 17, 21—37—45; kutija 18, 12—38—56.

И у Прегради сељаци устају 4. новембра; око 600 људи из зеленог кадера руши и разноси, пали у месту и околини. Исти покрет је у Стубици, Крапини и околним селима.¹⁶⁰

Војни бегунци и сељаци су ударили да разграбе трговачке радње у Топуском. Одбијени су отпором жандарма остављајући своје погинуле.¹⁶¹ У котару Двор,¹⁶² група војника је однела новац из благајне железничке станице у Волињи и пресекла пругу; у Дивуши, пак, уплашени од те навале, пучке усташе (добровољци) су побегли из оружничке постаје.

Војници и сељаци су разнели робу из железничког магацина у Јањчи, опљачкали дућане у Перушићу, узбурили се у Слуњу. Немачки и мађарски војници, на повратку с италијанског фронта, плљачкали су трговачке радње и куће у Чабру.¹⁶³

У месту Небљуси, у Лици, зелени кадер је са придруженим сељацима запретио оружничкој постаји; у Дољанима, чак напао је жандарме, разоружао их, и однео плен из њихове касарне.¹⁶⁴

Влада Народног вијећа, у Загребу, примила је 5. новембра 1918. телефонска и телеграфска обавештења о бунама сељака и нападима и пустошењима војника из зеленог кадера у: Дубрави, Клањцу, Прегради, Лудбрегу, Стубици, Забоку, Иванић-граду, Пакрацу, Липику, Дарувару, Вирју, Вировитици, Св. Крижу, Кончаници, Ориовцу,¹⁶⁵ Великим Бастајима, Слуњу, Крижпољу, Петријевцима, Осијеку (где, кажу, црвена гарда одржава ред), Вировитици, око Вараждина (немир), Рудопољу, читавој пожешкој жупанији, Сухопољу, Граховцу, Феричанцима, Винковцима, Ђакову, Врбањи, Жупањи, око Сремске Митровице, у Вуковару, Новој Градишки, Двору, Расињу,¹⁶⁶ Пешћеници (округ Сисак), Петрињи, Виводини, Плашком, Језеранима, Доњем Буковцу, Делницима, у срезу Слуњ (где плљачкају, јављено је, разбојничке чете са Петрове горе), Волињи, Крстињи (каже се, Турци из Босне провалили, пале и убијају),¹⁶⁷ Перни (провалило, веле, 5.000 Муслимана), Топуском (у околини, кажу, војска жари

¹⁶⁰ АН, NV SPO, ONO, kutija 17, 73; kutija 18, 9—12.

¹⁶¹ AVII, Града Народног вијећа SHS, *Оружничка постаја Топуско Хрватско-славонском оружничком заповједништву*, 5. студена 1918.

¹⁶² AVII, Града Народног вијећа SHS, *Котар Двор Хрватско-славонском оружничком заповједништву*, 4. студена 1918.

¹⁶³ AVII, Града Народног вијећа SHS, *Крилно заповједништво Огулин Хрватско-славонском оружничком заповједништву*, 5. студена 1918.

¹⁶⁴ AVII, Града Народног вијећа SHS, *Оружничка постаја Небљуси и Оружничка постаја Дољани Хрватско-славонском оружничком заповједништву*, 5. студена 1918.

¹⁶⁵ АН, NV SPO, ONO, kutija 17, 21—35—45—73—77.

¹⁶⁶ АН, NV SPO, ONO, kutija 18, 9—12—19—35—36—37—40—43—46—52—54—56—57.

¹⁶⁷ АН, NV SPO, ONO, kutija 18, 59—63—64—65—66—74.

и пали), Врпољу („влада пљачка и палеж“), Бистри, Оточцу (2. новембра избила побуна војске), Мартијанцу (зелени кадер све уништава), Илоку (војничке гомиле пљачкају), Личком Петровом Селу (месту прети пљачка), Бунићу (угрожени животи и имућство становника), Чабру (опљачкано властелинство),¹⁶⁸ Перушићу, Косињу, Окучанима (мир је завладао, пошто је 15 пљачкаша убијено), у Брињу, Удбини, Глини (немири), Раковици (угрожена од зеленог кадера),¹⁶⁹ Међумурју (где Мађари не дају Хрватима да поставе националну власт), око Огулина,¹⁷⁰ у Кутини (положај је критичан),¹⁷¹ Гарешници (избила буна, потпирена зеленим кадером), Грачацу (место у рукама пљачкаша), у Поповачи (траје пљачкање), Врпољу (завладала пљачка и палеж),¹⁷² Клоштру Подравском (прети опасност од пљачкаша), у Подравској Слатини (избила је, вест гласи, большевичка револуција).¹⁷³

Ово разјарено људство војника и сељака, по групама раздвојено, неповезано изван ужих рејона, млати као стихија. Нису наред и рушење, ипак, све што хоће. Где бунтовници умеју да се искажу, ту стављају неке знакове новог реда, мисле на властиту социјалну револуцију. Стихија, међутим, преовлађује, те су њом закриљени сви случајеви свесне акције, било реформне или револуционарне.

На народном скупу у Шестинама, 3. новембра, учесници су поздравили рад Народног вијећа на уједињењу Срба, Хрвата и Словенаца у јединствену државу. Упозорили су да не би било добро ако би Вијеће народу наметало било коју династију, јер су оне против споразума међу народима и криве за прошли рат. Учесници су једногласно изјавили да желе републику за облик југословенске државе.¹⁷⁴

Са сељачке скупштине у Ђелековцу послана је 6. новембра резолуција у Загреб; којом је поручено да се тек изабрани месни одбор Народног вијећа ставља на располагање Средишњем одбору, од којег очекује брзу реформу јавне управе и „социјализацију свих природних добара“ (у ствари, решење аграрног питања).¹⁷⁵

¹⁶⁸ АН, NV SPO, ONO, kutija 18, 81—94—98—99—100—111—114—118—124.

¹⁶⁹ АН, NV SPO, ONO, kutija 18, 125—126—128—129—130—131—133—135—137—138—151.

¹⁷⁰ АН, NV SPO, ONO, kutija 19, 3—5—7—13—18—21.

¹⁷¹ АН, NV SPO, ONO, kutija 18, 81—95; Kutija 19, 21—46.

¹⁷² АН, NV SPO, ONO, kutija 18, 35—80—134—159.

¹⁷³ АН, NV SPO, ONO, kutija 18, 130—165—174.

¹⁷⁴ J. I. Vidmar, *Prilozi gradi*, 103—105, 112, 115.

¹⁷⁵ Isto.

У Прегради, због незадовољства месним одбором Народног вијећа, 13. новембра је именован нови одбор на збору становника. Одстранили су чиновнике и бирајући одбор говорили да ће сва добра господе и властеле бити подељена народу.¹⁷⁶

Одбор Народног вијећа у Осијеку је поднео захтев 13. новембра Средишњем одбору у Загребу да се велепоседи преко 400 јутара ставе под државну управу до коначног решења аграрног питања и да све фабрике раде под надзором државне управе. Одбор верује да би национална влада овим омогућила сиромашним сељацима и радницима да се запосле, јер непрестани немири могу узроковати привредни застој, можда катастрофу.¹⁷⁷

У срезу Ђаково, у више општина, захтевали су сељаци од месног одбора Народног вијећа да неке општинске чиновнике уклони, јер су омражени.¹⁷⁸ Сељаци у Томашици траже уклањање рђавих чиновника и избор других по народној вољи. Захтевају да се будућа југословенска држава уреди као република.¹⁷⁹

У Врбањи је месни одбор Народног вијећа одлучио да јеврејски трговци и други богати људи новој власти дају порез према својим добицима у рату. Богаташи су се успротивили, а за своје покриће прикупили малу суму добровољног прилога. Месни одбор на то поручује Средишњем одбору у Загребу да сељаци, изложени реквизицијама за време рата, неће разумети поштеду газда, махом напојених мржњом према новој држави, јер је не поштују нити се сматрају према њој обавезни.¹⁸⁰

У Винковцима, првих дана новембра, четири чете црвене гарде су чувале железничку станицу и град; у околини, пак, групе зеленог кадера су нападале јеврејске трговачке радње и грофовска имања. Месна власт је обавестила владу у Загребу да су повратници из руског заробљеништва главни подстрекачи удара на богаташе и да њихова акција има карактер социјалне револуције.¹⁸¹

Кад су 29. октобра преузели народну стражу у Доњем Михољцу, побуњеници су овде прогласили републику. Одстранили су све чиновнике из општинског поглаварства, управитеља среза поставили за народног писара, увели цензуру поште и телеграфа. Започели су и деобу властелинске земље. Створена по вољи зеленог кадера, уз суделовање грађана и сељака из околине, република се до 20. новембра одржала. Тада је чета вој-

¹⁷⁶ J. I. Vidmar, *Prilozi gradi*, 117, 119, 120.

¹⁷⁷ J. I. Vidmar, *Prilozi gradi*, 117, 120, 133.

¹⁷⁸ J. I. Vidmar, *Prilozi gradi*, 121, 124, 129, 147, 138—140, 147—152.

¹⁷⁹ J. I. Vidmar, *Prilozi gradi*, 138—140.

¹⁸⁰ J. I. Vidmar, *Prilozi gradi*, 152—164.

¹⁸¹ J. I. Vidmar, *Prilozi gradi*, 103—105; 112, 115.

ника (80 људи), упућених из Осијека, користећи се и ватром свога оружја, ушла у Доњи Михољац и растурила људе који су кратко време овде владали као револуционарна дружина.¹⁸²

У општини Петријевци, у срезу осијечком, „карактер револуције је социјалан“; људство одобрава нарочито онима који су се вратили из Русије (речено је у извештају влади Народног вијећа). Република у Петријевцима, слична оној у Доњем Михољцу, 14. новембра је свргнута, али се у читавом крају немири и насилно узимање добара продужавају.¹⁸³

Велики жупан осјечке области је известио 28. новембра владу у Загребу да је република у Феричанцима, у срезу нашичком, капитулирала. Власти Народног вијећа се учвршћују тек кад су мања одељења српске војске упућена преко Винковаца и Осијека да појачају групе народне гарде.¹⁸⁴

У Загребу ће 250 војника из 25. домобранске пуковније и 53. пешачке пуковније полазећи из својих касарни, доћи 5. децембра на Јелачићев трг, успут кличући „Живила република“. Делимично наоружани, и окриљени грађанима који ће им прићи, војници ће потиснути коњичко одељење редарства (полиције) и разоружати групу академске гарде (студената). Кад им се одред влади верних морнара и сокола супротставио, војници и демонстранти су растурени. У сукобу 13 људи гине, а 7 је рањено. На Тргу неће више бити демонстраната кад ту стигне одељење војника из Српског одреда у Загребу.¹⁸⁵

Нереду се прво супротстављају месни одбори Народног вијећа, често и на брзину изабрани. Ту помажу и патриотски официри позивајући војнике да још остану под оружјем и верни власти. Одбори Народног вијећа хитно организују народну гарду, врсту милиције, састављене махом од омладинаца. Народна гарда стражама осигурава мостове, водоводе, зграде уреда (на пример, аустроугарску банку у Загребу), поште, железничке станице, складишта оружја и опреме за војску, спремишта хране и друге робе.¹⁸⁶

Среске и општинске управе, месни одбори Народног вијећа, чете, водови и станице жандармерије из читаве покрајине траже војну помоћ од владе Народног вијећа. Најчешће, сви су упућени да се сами потруде, да употребе народну гарду и пристигле јединице са фронта.¹⁸⁷

¹⁸² J. I. Vidmar, *Prilozi građi*, 119, 121, 124, 129, 147—152.

¹⁸³ J. I. Vidmar, *Prilozi građi*, 121, 124, 129; AH, NV SPO, ONO, kutija 18, 36.

¹⁸⁴ J. I. Vidmar, *Prilozi građi*, 121, 124, 129, 147—152.

¹⁸⁵ AH, NV SPO, ONO, kutija 19, 46; *Vojna enciklopedija*, IV, 2321.

¹⁸⁶ AH, NV SPO, ONO, kutija 17, 28—34—43—44; kutija 18, 5—8—23—26—29—38—61—81—90—110—116—143—159—170—179.

¹⁸⁷ AH, NV SPO, ONO, kutija 17, 34—42—50—51—54—55—67—68—74—86.

Влада Народног вијећа је на својој првој седници (1. новембра) закључила: „Смјеста се имаде прогласити пријеки суд за цијелу земљу“. Због немира и немоћи власти тај суд није могао бити посве и свуда стварно заведен.¹⁸⁸ Влада је затим издала поруку и упутство да се војна интервенција не сме применити без захтева месне и рејонске власти, али да треба поступати одлучно и вешто, увек стрпљиво, јер су позване трупе Антанте да дођу и помогну да се сузбије неред и обезбеди поредак.¹⁸⁹

И у Босни и Херцеговини ред је нарушаван. Гладни и сиромашни људи, гдегод, насилно узимају храну и запоседају имања. Тако је ноћу између 3. и 4. новембра, на железничкој станици на Алипашином мосту, код Сарајева, сиротиња плаховито разносила из вагона жито, брашно, шећер и другу робу.¹⁹⁰ Кметови у селима око Брчког, Дервенте и на ширем подручју Бање Луке узимају жито и пале привредне зграде на имањима муслиманских феудалаца, ага и бегова.¹⁹¹ Војни бегунци пљачкају сеоске домове у околини Тешња.¹⁹²

Нереде у Дрвару изазивају, прво, војни бегунци, па онда мноштво војске у кретању према Далмацији и од обале мора на север, кроз Босну. Да се стога не би превећ успорио одлазак аустроугарске војске кућама, чак је месни одбор Народног вијећа из Шибеника упутио чету морнара да обезбеди железничку пругу од Дрвара према Јајцу.¹⁹³

У неким местима Херцеговине, понајвише у источном крају, групе наоружаних људи пљачкају стоку. У пределе Требиња, Гацког и Автовца, све до Стоца и Фоче, продиру и црногорски комити; нема никога — јављено је влади у Сарајеву — да им спречи прелажење границе.¹⁹⁴

Влада Главног одбора Народног вијећа Срба, Хрвата и Словенаца за Босну и Херцеговину (саопштавајући 3. новембра да је од дотадашњег земаљског поглавара преузела управу) задаје свим окружним и среским властима да, у договору са војним заповедништвима, успоставе месне одборе Народног вијећа, у

¹⁸⁸ AVII, Grada Narodnog vijeća SHS, *Zapisnik sastavljen dne 1. studenoga 1918. u sjednici povjerenika hrv. slav. dalm. zemaljske vlade*, тачка 3, с. 2.

¹⁸⁹ АН, NV SPO, ONO, kutija 19, 8.

¹⁹⁰ Hamdija Kapidžić, *Rad Narodnog vijeća SHS Bosne i Hercegovine — zapisnici sjednica Glavnog odbora Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu* (novembar—decembar 1918), *Glasnik arhivâ i Društva arhivista Bosne i Hercegovine*, III, Sarajevo, 1963, 156.

¹⁹¹ Н. Kapidžić, n. m., 161.

¹⁹² Н. Kapidžić, n. m., 163.

¹⁹³ Н. Kapidžić, n. m., 256.

¹⁹⁴ Н. Kapidžić, n. m., 195, 202.

које ће уврстити патриоте свих вера, дакле Србе, Хрвате и Муслимане, да сви скупно чине што је нужно да се чувају ред и мир, лична сигурност, јавно и приватно власништво.¹⁹⁵

Влада, у Сарајеву, 4. новембра је наредила да се у Брчком, Дервенти и Бањој Луци заведе преки суд. Председник владе Атанасије Шола је то оправдао речима да је сада укинут преки суд за велеиздају, како је било тумачено по још постојећем аустроугарском закону, али нова власт мора да проводи битна и строга суђења починиоцима паљевина, крађа, уморстава и учесницима буна.¹⁹⁶

Влада је 7. новембра наредила среским властима у Босанској крајини да употребе жандармерију и народну гарду да би спречиле пљачку на железничким станицама и осигурале саобраћај до доласка српске војске,¹⁹⁷ а такође и властима у Херцеговини да помоћу свога наоружаног људства чувају ред док српска војска преузме осигурање простора.¹⁹⁸

III. НЕМАШТИНА

Ратни губици, разарања и штете големи су широм југословенских покрајина. Људи су гинули на бојиштима, прогоњени и суђени због такозване велеиздаје, затварани и морени у окупаторовим тамницама и концентрационим логорима; многи су померли од глади и епидемичних болести.

Србија је најтеже страдала.¹⁹⁹ Најбогатији крајеви — Београд с околином, Подунавље, Посавина и Подриње — најдуже су харани као поприште ратних операција. Пољопривреда, главни извор националног богатства, лишена радних руку, пропала је у многим рејонима. Аустроугарска окупациона власт је кроз реквизицију узимала теглећу и другу стоку, а жито, шљиве, ракију, кромпир и јабуке преко откупа по ценама веома ниским. Окупаторска војска је немилице секла шуме. Машине из многих фабрика и алат из радионица одвучени су у Аустрију. Војна управа је принудно снизила курс српског новца (1 динар = пола аустријске круне), иако је на међународном тржишту динар био двапут јачи од круне. Потрошња се стално смањивала; на крају рата је и одвише сиромашних и бедних. Што је било одмерено као вишак изнад минимума намирница, у поје-

¹⁹⁵ Н. Kapidžić, n. m., 162—163.

¹⁹⁶ Н. Kapidžić, n. m., 156, 161, 163.

¹⁹⁷ Н. Kapidžić, n. m., 256.

¹⁹⁸ Н. Kapidžić, n. m., 195, 202.

¹⁹⁹ *Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na mirovnoj konferenciji u Parizu 1919—1920*, priredili Bogdan Krizman i Bogumil Hrabak, Beograd, 1960, 371.

диним окрузима, одвожено је у Аустро-Угарску. Шпекулација је све распрострањенија. Њом грабе посредници, трговци и чиновници вршећи злоупотребе у расподели намирница становништву. Особито је тешко грађанству, поготово у Београду. Ко муналне службе су једва опстојале. Могућности за зараду су незнатне. Од родбине из Француске и других земаља, и од неких добротворних мисија, стизале су у Србију извесне суме новца као помоћ. Ту је и удео српске владе преко њена Одбора за помоћ у Женеви.²⁰⁰

Црна Гора је била још више исцрпена; крај рата је дочекан свеопштом немаштином. Њен приход од пољопривреде био је нижи и од најмањих количина потребних да се одржи голи живот становништва. И од њена малога имућства окупациона власт је узимала храну, стоку, вуну, воће, дрво и металне предмете, по ценама испод вредности или реквизицијом; за неиспоруку, казна је била одузимање целе жетве. У крајевима где је било комита наморани су сељаци на ванредна давања.²⁰¹ Жито је било сразмерно скупље од сваког другог производа. Папирни новац нерадо приман, док је златни и сребрни окупациона власт брзо извукла из народа. Већ почетком 1916. године завладала је глад у Црној Гори; патње су дуго трајале и број уморених глађу никад се неће сазнати.

Ни у југословенским крајевима Хабсбуршке Монархије није било много лакше. Рат је толико дуго трајао да је отерао на бојишта најплодотворнији део мушког становништва. Хронике кажу да је у југословенским крајевима било лошије стање него у Аустрији и Мађарској. Оскудица је проузроковала тешку глад у сиромашнијим пределима, приморским и брдским. Неколико десетина хиљада сироте деце из Босне и Херцеговине је прихваћено у Славонији. Градско становништво је сасвим изгладнело. Шпекулација је узела маха. Често су чиновници примали мито и потајно су трговали они што беху запослени у служби снабдевања. Почињено је много неправди и крађе од државних давања породицама војника на фронту.

Жетвени приноси су свуда мањи него предратни. Реквизиција, пљачкашка трговина и смањивање снабдевености становништва проузроковали су, поврх глади, и нагле болести. Епидемија „шпанске грознице“ је захватила велики део Босне и Херцеговине, део Србије и сву Црну Гору. (Јавност ће топло

²⁰⁰ АВИИ, ОДООВК, 31, Прилози, к. 20, бр. 1, с. 78—91, Извештај пуковника Покорног о стању у окупираној Србији од 28. X до 17. XII 1915; ОДООВК, 33, Прилози, к. 20, бр. 2, с. 47—50, 61—64; Апел српских социјалиста цивилизованом свету, Историјски архив КПЈ, III, Београд, 1951.

²⁰¹ Новица Ракочевић, Прилози историји аустроугарске окупације Црне Горе 1916—1918, Историјски записи, 3, Титоград, 1960, 626—641.

поздравити лекаре из Хрватске и Словеније кад после уједињења добровољно дођу у Србију да пруже здравствену помоћ становништву.)²⁰²

Исхрана становништва је, због губитака и патњи у рату, највећи социјални проблем. Глад је свима запретила, због смањене производње, опште исцрпености и прекомерних поремећаја у саобраћају. У свим градовима и сиромашним областима земље страх од пропасти је ухватио многе људе. Нова власт нема новца да издаје пензије и плате чиновницима. Предузећа и радионице упошљавају мало радника, па и њих једва исплаћивају. Инвалидима и породицама погинулих војника и официра малена је свака онда могућна помоћ.

Српска Врховна команда је 22. септембра указала влади да се хитно предузима што је нужно како би становништво ослобођених крајева добило храну, и како би убрзо оживели привредни послови.²⁰³ А покрајинске народне владе одмах доносе решења и издају наредбе о снабдевању становништва: у сиромашним областима штедљиво расподељивати што се има; из богатих крајева да се не допусти неконтролисан извоз; увозом из суседства и примањем савезничке помоћи увећати властите могућности.

У Војводини и Славонији су имали прилично жита и меса. Али се од обеју области захтева много хране: за српску војску, француску Источну војску која је прешла Дунав, градско становништво свих крајева, а понајпре за оскудан и испаћен свет у Македонији, једном делу Србије, у Црној Гори, Босни и Херцеговини, Далмацији и Словенији. А мађарске власти су веома журиле да из југословенског подручја извуку преко демаркационе линије што више жита, стоке и других пољопривредних производа, потребних за исхрану становништва.

Влада Народног вијећа, у Загребу, се стара да нова власт преузме залихе робе, опреме и средстава. Наређује да војничка одељења чувају складишта и имања државна, друштвена и поседничка. Одређује расподелу робе и средстава, издаје упутство о провођењу реквизиције. Сматрају је дужном да се брине о снабдевању становништва.²⁰⁴

Влада у Загребу, је истовремено обавештена о сметњама насталим у прибирању и откупу животних намирница. Земалска опскрба је известила да су изгореле куће у Доњем Михољцу и Нашицама где се налазе њене откупне станице. Уплашени службеници су побегли, а људство, из града и села, нагрнуло и

²⁰² *Правда*, Београд, 24. новембар 1918.

²⁰³ АВИИ, ОДООВК, 31, с. 372, *Врховна команда министру војном*, 9. септембар 1918.

²⁰⁴ АН, NV SPO, ONO, kutija 18, 58—61—75—79—97—103—107—159—170.

разнело прикупљену и за отпрему већ спремљену пшеницу, јечам, кромпир. Навалом гомиле разорен је месни телефон и ограничен железнички промет.²⁰⁵ Из Подравске Слатине, је јављено да су изгредници (војници, грађани и сељаци) опљачкали све прикупљене намирнице и вероватно ће однети и вагон јечма, иако га чува стража доведена из Загреба; без сигурне заштите није могуће сачувати и отпремити робу.²⁰⁶ У околини Жупање сељаци су опљачкали и разнели шест вагона пшенице у Градишту и Рачиновцима.²⁰⁷

Управа Земаљске опскрбе моли да влада Народног вијећа изда „сходне одредбе . . . еда би се овом ужасном харању на пут стало и достава живежних намирница за оскудијевајуће крајеве омогућила“.²⁰⁸

У Оперативном одсјеку Одјела за народну одбрану (влада у Загребу) закључено је 8. новембра да војне помоћнице (патролна и стражарска одељења), сада успостављане у котарима (срезовима), преузму и заштиту откупа и отпреме животних намирница за прехрану становништва у градовима и сиромашним пределима.²⁰⁹

На седници Средишњег одбора 30. октобра једногласно је одобрен предлог Стјепана Радића да се из Хрватске и Славоније не допусти извоз животних намирница без дозволе владе Народног вијећа.²¹⁰ Влада, у Загребу, контролом трговине између Хрватске и суседних области, настоји да пољопривредних производа буде што више на домаћем тржишту, како би самом понудом био спречаван скок цена. Међутим, дешава се да трговци с извозним дозволама шаљу пољопривредне производе у Аустрију, док владе Словеније и Босне и Херцеговине могу из Хрватске да увезу много мање хране него што је потребно овим покрајинама.²¹¹

Читав друштвени посед није био довољно чуван, заштићен од отмице и разношења у складиштима и на железничким станицама у Хрватској налазило се доста робе изложене пљачки. У Загребу није било довољно дрва за огрев пошто је довоз успорен војним превозима и повременим прекидом саобраћаја.

²⁰⁵ AVII, Града Народног вијећа SHS, *Zemaljska opskrba D. D., Zagreb, povjereniku za narodnu obranu u Zagrebu, dne 5. studenoga 1918.*

²⁰⁶ Isto.

²⁰⁷ Isto.

²⁰⁸ Isto.

²⁰⁹ Isto.

²¹⁰ B. Krizman, *Zapiski Središnjeg odbora*, 353.

²¹¹ Dragoslav Janković, *Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista)*, Zbornik radova *Istorija XX veka*, I, izdanje Instituta društvenih nauka, Beograd, 1959, 27.

Влада Народног вијећа тражи од српске Врховне команде да јој упути радну снагу коју би употребила за сакупљање још непожњевеног жита у Славонији и за друге послове у обезбеђивању прехране становништва. Душан Симовић је, преносећи овај захтев, указао Врховној команди да је због опште оскудице могуће избијање социјалне револуције, па сматра да би три до четири хиљаде бугарских заробљеника, упућених у Хрватску и ту запослених, олакшали затегнутост.

Врховна команда ће, тражити од Команде савезничких војски да их што пре отпреми преко Ријеке у Загреб, одакле би били послани да обављају утовар и истовар робе на железничким станицама.²¹² Бугарски заробљеници неће доћи, а прилике ће се, ипак, полако сређивати.

Влада у Загребу је завела војну управу у рудницима угља, поставили надзорне официре и стражарска одељења (од 3 до 7 војника) за руднике: Иванец, Ладање дол, Голубовец стари и Нови, Коњшчину, Белетинец, Ивановпоље крај Лубешчице, Крапину, Суботицу, Глоговац, Царевдар, Питомачу, Врдник. Надзорни официри су подређени Рударском надзорништву у Загребу и „одговорни су за сигурност уређаја те направа угљеничких као и несметаног обављања рада“.²¹³

И словеначка влада је дала сразмерно јако војничко обезбеђење трбовљанских рудника угља, где су распоређени делови Српских трупа у Јубљани.²¹⁴

Народна управа за Банат, Бачку и Барању (влада Војводине) је допустила извоз хране преко демаркационе линије — у Мађарску, и преко покрајинске границе — у Србију и Хрватску. Обавезала је све трговце да су имаоци извозних легитимација, али кријумчарење није могла да спречи. Долазили су трговци са свих страна, куповали жито, месо, маст, одвозили којекако и куда стижу продавали вишеструко скупље.²¹⁵ Оваква трговина, шпекулативна и кријумчарска, штетна је за становништво и за углед нове власти. Дешавало се да храна из Војводеине стиже редовно на мађарска, аустријска и чешка тржишта, а једва у Босну.²¹⁶

²¹² АВИИ, ОДООВК, 34, с. 394—395, *Делегат Симовић Врховној команди*, 6. новембар 1918; *Врховна команда мајору Маринковићу*, 7. новембар 1918.

²¹³ AVII, *Građa Narodnog vijeća SHS, Odio za narodnu obranu*, br. 2839/Op., *Osiguranje ugljenika*, 6. XII 1918.

²¹⁴ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 400, *Прилози: Распоред Српских трупа у Јубљани*, 12. децембар 1918.

²¹⁵ Историјски архив Војводине, *Записник вођен на пленарној седници Народне управе у Новом Саду* 22. новембра 1918; *Записник вођен на пленарној седници Народне управе у Новом Саду* 27. новембра 1918.

²¹⁶ D. Janković, *Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu SHS.*, 30.

Мађарска влада је преко команде француске Источне војске покушала да се укине југословенско ограничење промета преко демаркационе линије.

Српска Врховна команда је објаснила да извоз из Војводине у Мађарску није сасвим забрањен, а да је народна влада у Новом Саду узела право да за њ издаје дозволе. Није тачно, тврди Врховна команда, да је у Мађарској већа оскудица него у Србији, већ влада те земље хоће да са изгубљене територије однесе што више намирница да би на свом тржишту оборила цене. Није нама у интересу, изјавила је 16. децембра Врховна команда команданту француске Источне војске, да дозволимо експлоатацију земље која неће бити мађарска, да је Мађари опустоше као што су опљачкали Србију, јер са те територије добијају храну и српска војска и француске експедиционе трупе. Србија је све дала што је имала, а непријатељ је и при одласку уништавао њена добра. Србија је пуста; очекује савезничку помоћ која због тешкоће преноса не може брзо приспети. Та мала резерва хране у Војводини потребна је Србији и другим још оскуднијим крајевима: Херцеговини, Далмацији, Црној Гори, Македонији. Зато ће Врховна команда дозволити извоз само онога што српској и француској војсци и југословенском народу не треба.²¹⁷

Главни одбор Народног вијећа СХС, у Сарајеву, расправљао је 4. новембра о исхрани становништва у Босни и Херцеговини. Решио је да се одмах прикупе железнички вагони, свуда расту-рени, како би се могао вршити превоз животних намирница, и да се реквизира и под стражу стави сва роба у транспорту, иначе изложена плљачки.²¹⁸ На састанку са војводом Степом Степановићем, у Вардишту, изасланици Главног одбора су, молећи војну помоћ, тражили и новац којим би у Босни и Херцеговини било плаћено железничко особље и чиновници опште управе и стручних служби.²¹⁹

Врховна команда је усвојила молбу владе у Сарајеву, поднету 11. новембра, да српска влада утиче на савезнике да Босни и Херцеговини допреме 500 вагона жита и брашна у пристаништа Сплит и Метковић, а народу објаве да ту храну шаље Србија.²²⁰ Обавестила је 14. новембра Команду савезничких војски да у Дубровнику има шест бродова, носивости по 600 тона, који

²¹⁷ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 265, *Врховна команда делегату капетану Димитријевићу*, 3. децембар 1918.

²¹⁸ Н. Kapidžić, n. m., 164—170, 226.

²¹⁹ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 88, *Друга армија Врховној команди*, 24. октобар 1918.

²²⁰ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 265, *Врховна команда главном интенданту Врховне команде*, 31. октобар 1918; с. 301, *Друга армија Врховној команди*, 1. новембар 1918.

се могу одмах упутити у Солун за пријем и превоз хране и других намирница за војску и становништво. Она моли да из Солуна хитно пођу бар два брода са храном, јер народ страда од глади, нарочито у Далмацији, Херцеговини и Црној Гори.²²¹

Врховна команда је 17. новембра наредила официру за везу у Команди савезничких војски да настоји како би из Солуна кренуо у Котор један брод са храном за трупе, и да објасни колико је храна нужна војсци и сиромашном народу у Босни и Херцеговини и Далмацији. Њему је посебно указано да се заљаже како би савезници храну послали и на Ријеку.²²²

Народна влада за Далмацију, у Сплиту, питала је да ли је храна у Солуну већ принета за утовар и колико је има да би могла одредити бродове који ће је превести. Штаб 2. армије, пак, тражи да Врховна команда захтева да француске власти допусте пловидбу и пристајање ових бродова у луци Солун, где их треба снабдети угљем и другим материјалом за возњу и дати им обавештење о минским пољима.²²³

Владе у Лондону и Паризу су тек половином новембра закључиле договор да Француска снабдева храном југословенске земље. Предвиђено је да посао довршавају француска комисија у Ријеци, Дубровнику и Котору, са по једним представником српске владе.²²⁴ Још је било неизвесно кад ће допрему започети, а сасвим сигурно да ће прво понети храну за војску.²²⁵

Врховна команда је (на захтев министра војног) 12. новембра наредила команданту 1. армије да одмах обавести која привредна и трговачка друштва постоје у Хрватској, Далмацији, Босни и Херцеговини. Захтеваће се од „Привредника“ из Загреба и сличних друштава у другим покрајинама да хитно саставе податке о постојећим количинама намерница и степену народних потреба у исхрани. Робу коју ће француска служба допремати у Метковић и Ријеку, примаће привредници и неколико представника српске владе и по плану расподељивати становништву и војсци.²²⁶

²²¹ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 281, *Врховна команда мајору Маринковићу*, 1. новембар 1918.

²²² АВИИ, ОДООВК, 34, с. 348, *Врховна команда мајору Маринковићу*, 4. новембар 1918.

²²³ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 564, *Друга армија Врховној команди*, 14. новембар 1918; *Врховна команда мајору Маринковићу*, 15. новембар 1918.

²²⁴ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 402, *Министар војни Врховној команди*, 6. новембар 1918.

²²⁵ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 404, *Шеф Секције за везу при Штабу команде савезничких војски Врховној команди*, 7. новембар 1918.

²²⁶ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 251, *Врховна команда команданту 1. армије*, 30. октобар 1918.

Врховна команда је 10. децембра наредила командантима 1. и 2. армије и шефу војне мисије у Загребу да најхитније јаве број становника у областима за које су војнички надлежни. Још треба да обавесте: докад у тим областима има хране за становништво, које су им врсте и количине намирница потребне, где да се дотуре; а податке дати посебно за сваку област, због хитности, у приближним цифрама.²²⁷ За ову ствар, и целокупно снабдевање, ускоро ће југословенска влада постати надлежна.

Међутим цела привреда и започето сједињавање југословенских покрајина зависили су од стања и могућности организације и средстава саобраћаја.

Немачке и аустроугарске трупе, у одступању преко Србије, рушиле су железничке пруге и мостове. Српске пешадијске јединице су наступале без велике сметње; артиљерија и комора су заостајале и чекале да француски пионири поправе путеве. Војска је само за преку нужду оспособљавала најважније објекте путног саобраћаја.

Телеграфско-телефонским везама српске војске користе се дуже време све власти на целом југословенском државном простору.

Железнички саобраћај у Србији је потпуно успостављен тек у лето 1919. године. Железничком пругом од Дубровника преко Сарајева до Босанског Брода промет се није прекидао.²²⁸

Влада, у Загребу, наређује да војници утоварују угаљ у ложионици на месном Јужном колодвору,²²⁹ да би локомотиве правремено служиле. И влада и месне власти се труде да се обезбеде железничке пруге: од Загреба до Винковаца (пошто је био прекинут промет на одсеку Дуго Село—Иванић-град—Новска), од Карловца према Госпићу, у пределу Врховина првенствено, и према Љубљани постављањем страже у Зиданом Мосту.²³⁰ Често је одређена војничка пратња за поједине транспорте (на пример, превоз соли). Повећаним залагањем стручне службе, и војске у заштити, одржава се железнички саобраћај од Београда до Љубљане, и свуда у држави.²³¹

Власти су и помоћу војних јединица осигуравале поштански саобраћај. У Словенији и Хрватској су осниване посебне

²²⁷ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 171, *Врховна команда командантима 1. и 2. армије и п. пуковнику Прибићевићу у Загребу*, 27. новембар 1918.

²²⁸ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 271, *Друга армија Врховној команди*, 30. октобар 1918.

²²⁹ AVII, *Града Народног вјећа SHS, Војно постajно заповједништво, Загреб, Одјелу за народну обрану, дне 15. сijeчња 1919*, 1—7.

²³⁰ АН, NV SPO, ONO, kutija 18, 5—11—12—29.

²³¹ АН, NV SPO, kutija 18, 45—60—86—94—113—159—162—177—179.

грађевинске чете да одржавају телефонско-телеграфске линије и успостављају нове, према потребама власти.²³²

Врховна команда је 23. новембра предочила Команди савезничких војски да ће мађарска влада, правдајући се потребом да исхрани Антантине групе на својој територији, правити тешкоће при предаји Србији 100 локомотива и 2.000 вагона, дужних јој по војној конвенцији о примирју. Врховна команда зато предлаже да Француска, из железничког парка заплењеног од Немачке, стави на располагање Србији толико локомотива и вагона. Она још моли савезничког команданта да железничку станицу у Ријеци преда у руке Југословена, или бар француској јединици, како не би била под италијанском контролом.²³³

Наредила је Врховна команда 28. новембра командантима армија и делегату Симовићу да прикупе, среде и до 14. децембра пошаљу податке о железницама у Војводини, Хрватској, Словенији, Босни и Херцеговини и Далмацији, да би се проучила могућност њихова искоришћавања.²³⁴

Поморски саобраћај је увелико отежан италијанском окупацијом јадранске обале. Паробродско друштво у Сплиту располаже са 5 великих бродова, око 4.000 тона носивости, а оно у Дубровнику има 6 бродова, око 600 тона носивости. У лукама Ријеке и Шибеника се налазио већи број бродова свих врста, али задржаних италијанском контролом, те нису могли да служе југословенској власти и српској војсци.²³⁵

Влада Далмације је решила да се флота у Сплиту стави на располагање српској Врховној команди.²³⁶

Југословенски бродови су дотад пловили под аустроугарском и хрватском заставом. Врховна команда захтева 23. новембра од Команде савезничких војски да се хитно одлучи коју ће ознаку ти бродови даље имати; пошто италијанска војска не допушта вијорење хрватске заставе. Врховна команда уједно поручује да је жеља свих у Далмацији да им бродови плове под

²³² АВИИ, ОДООВК, 34, с. 373, *Делегат Симовић Врховној команди*, 1. новембар 1918; АН, NV SPO, ONO, kutija 18, 69—70—96.

²³³ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 424, *Врховна команда шефу Секције за везу при Штабу команде савезничких војски*, 10. новембар 1918.

²³⁴ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 564—565, *Врховна команда команданту 2. армије, делегату Симовићу у Загребу, команданту 1. армије*, 15. новембар 1918.

²³⁵ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 209, *Врховна команда шефу Секције за везу при Штабу команде савезничких војски*, 27. октобар 1918; с. 271—272, *Друга армија Врховној команди*, 30. октобар 1918.

²³⁶ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 391, *Врховна команда команданту 2. армије*, 7. новембар 1918; с. 391, *Врховна команда министру војном*, 7. новембар 1918; с. 509, *Делегат Симовић Врховној команди*, 11. новембар 1918.

српском заставом, а уколико савезници саму њу не одобре, онда нека се истиче и француска застава, у крајњем случају — само француска.²³⁷

Врховна команда је 26. новембра сазнала да су италијанске снаге поселе три брода трговачке морнарице и на два већ ставиле своју заставу. Истог дана је наредила официру за везу да у Команди савезничких војски најенергичније протестује против овог насиља, названог (у другој депеши) отимачином која изазива неизбежност сукоба са италијанском војском.²³⁸ Команда савезничких војски је одговорила да не може одлучити под којом ће заставом југословенски бродови да плове.

Врховна команда је онда 25. новембра замолила адмирала савезничке флоте, на Крфу, да он реши ову ствар.²³⁹ Пошто није успела, мораће и даље да посредује. Командант 2. армије обавестиће је 15. децембра да се већ четири дана домаћи бродови не крећу, јер капетани неће да управљају због тога што је савезничка поморска конференција у Венецији решила да југословенско бродовље метне италијанску заставу. Земаљска влада за Далмацију и командант 2. армије моле више пута Врховну команду и српску владу да пораде да се таква одлука измени пошто је посве неприхватљива.²⁴⁰ Измена ће бити одобрена много касније.

Покрајинске владе су више могле да постигну у сређивању снабдевања и саобраћаја него у поправљању општег стања друштва. Сви су чекали на државно уједињење и надали се да ће заједничка влада запослити раднике, извршити аграрну реформу, обезбедити чиновнике и пензионере, предузетницима отворити послове.

Пристизањем војника с фронта незапосленост је све већа. У Србији, на пример, индустрија је толико разорена да ни половина фабрика не може још да упошљава радну снагу. У другим покрајинама запосленост је смањена због оскудевања у сировинама. Уздуж јадранске обале послови су умањени због италијанског ометања поморске пловидбе. Број незапослених у гра-

²³⁷ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 415—416, *Друга армија Врховној команди*, 9. новембар 1918; *Врховна команда мајору Маринковићу у Солуну*, 10. новембар 1918; с. 424; *Врховна команда делегату Симовићу*, 10. новембар 1918.

²³⁸ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 526—527, *Врховна команда шефу Секције за везу при Штабу команде савезничких војски*, 13. новембар 1918; *Врховна команда мајору Маринковићу*, 13. новембар 1918.

²³⁹ АВИИ, ОДООВК, 34, с. 517—518, *Шеф Секције за везу при Штабу команде савезничких војски Врховној команди*, 11. новембар 1918; *Врховна команда команданту свих српских трупа на Крфу*, 12. новембар 1918; *мајор Маринковић Врховној команди*, 12. новембар 1918.

²⁴⁰ АВИИ, ОДООВК, 35, 426, *Врховна команда министру војном*, 3. децембар 1918; *Врховна команда министру војном и главном интелегенту*, 11. децембар 1918.

довима повећавао се и пристизањем избеглица из окупираних предела (нарочито у Далмацији) и сталним придоласком сиромаша који су због рата изгубили иметак на селу или, отпре сироти, лутали тражећи зараду. Радничке наднице су превише опале према предратном стању. Храна, одело, огрев и стан су покупили несразмерно више од сваког номиналног повећања надница.

Радничко вијеће — основано у Загребу 4. новембра да предводи радничку класу у националној револуцији — обавезује представнике социјалдемократске партије у Народном вијећу и влади да нову власт подстичу да се заиста брине о радништву и сиротињи.²⁴¹ Решило је 16. новембра да од владе тражи да уведе: контролу цена, надзор над целом трговином, снижење цена најважнијих животних намирница. Радничка делегација је влади у Загребу изнела те захтеве²⁴² и добила обећање да ће се нова власт побринути о снабдевању сиромашних слојева.²⁴³

Радничко вијеће је затим 30. новембра јавно предложило влади да она, упоредо с увођењем своје контроле над трговином, омогући и радницима да преко својих делегата суделују у доношењу одлука о индустрији и трговини.²⁴⁴ Затражило је да се влада стара и о смештају мноштва људи без стана.²⁴⁵

Словеначки радници су на истим зборовима, дакле једновремено, захтевали уједињење Словеније са Србијом и да народна влада, у Љубљани, под државном контролом осигура прехрану и одевање становништва. Радници још траже да се при управама рудника, индустријских предузећа и на железницама поставе одбори радничке контроле.²⁴⁶

Изасланство Социјалдемократске странке Босне и Херцеговине је поднело 8. новембра захтеве радништва Главном одбору Народног вијећа и влади у Сарајеву. Уз значајне политичке захтеве, изасланство ставља и неколико других: да влада отвори јавне радове да би уклонила беспослицу, да осигура помоћ инвалидима, удовицама, породицама резервиста и погинулих војника, да обезбеди одевање целог становништва и прехрану радника и сиротиње.²⁴⁷

На састанку са представницима владе, 17. новембра, вођство Социјалдемократске странке захтева поправљање стања рудара и

²⁴¹ *Pravda*, Zagreb, 7. novembar 1918.

²⁴² *Radničko vijeće, Sloboda*, Zagreb, 21. novembar 1918.

²⁴³ *Radničko vijeće, Sloboda*, 27. novembar 1918.

²⁴⁴ *Radničko vijeće, Sloboda*, 30. novembar 1918.

²⁴⁵ *Radničko vijeće, Sloboda*, 5. decembar 1918.

²⁴⁶ *Za zedinjenje s Srbijo. Za socijalno republiko, Naprej*, Ljubljana, 25. novembar 1918.

²⁴⁷ *Šta da se radi? Glas slobode*, Sarajevo, 9. novembar 1918; *Socijalna demokratija vladi Narodnog vijeća, Glas slobode*, 9. novembar 1918.

железничара, и државно потпомагање синдикалних организација.²⁴⁸

Радници захваћени националним покретом, још не штрајкују да би постигли испуњење захтева. Убрзо после уједињења обновиће своје класне протесте тражећи да се повећају наднице, исплате заостале потпоре, допусти да контролишу расподелу намирница и одређивање цена, уведе осмочасовно радно време, обезбеди социјално осигурање.²⁴⁹

У свим југословенским покрајинама радници врло желе да се што пре оствари државно уједињење. Веровали су да ће им у заједници бити боље, јер ће већа и богатија држава пружати веће могућности за запошљавање, зараду и организовање.

Зелени кадер је уочи слома Аустро-Угарске испољио да освета према власти није једини разлог за његове нападе на месне чиновнике и насртаје на велепоседничка имања. Сељаци, под оружјем у шумама, мисле да је сада час делити добра феудалаца, да ратари више не раде на туђем комаду земље, већ на својој. Слом хабсбуршког царства је дао маха овој жељи; у решење аграрног питања готово се револуционарно улази.

Национална власт се многоструко труди да сачува ред и мир.

Оног дана кад се Народно вијеће, у Загребу, прогласило представником суверенитета Државе Словенаца, Хрвата и Срба одбрило је хрватском бану да уведе преки суд за сремску жупанију, вировитичку, бјеловарску и пожешку, дакле за Срем и Славонију.²⁵⁰ Три дана касније, издата је наредба о преким судовима и у осталим жупанијама Хрватске: varaždinskoј, zagrebačkoј, ličko-krbavskoј, modruškoriječkoј.²⁵¹

Исти разлози нагоне и владу у Сарајеву да два дана по преузимању власти уведе преки суд за подручја Брчког, Дрвенте и Бање Луке.²⁵²

Ова строга мера, верују владе, послужиће одржавању рада и спречавању самовољног присвајања земље и средстава. Средишњи одбор је 26. новембра усвојио закључак — позивајући се на обећање Народног вијећа (у декларацији 19. октобра) и закључак Хрватског сабора (29. октобра) — да се, уз праведну одштету, укину кметство и све феудалне повластице.²⁵³

²⁴⁸ *Pregovori naše stranke sa Narodnim vijećem, Glas slobode*, 20. novembar 1918.

²⁴⁹ D. Janković, *Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu SHS...*, 126—131.

²⁵⁰ B. Krizman, *Zapisnici Središnjeg odbora...*, 351.

²⁵¹ D. Janković, *Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu SHS...*, 39.

²⁵² H. Kapidžić, n. m., 161—163.

²⁵³ АН, NV SPO, *Prilog zapisniku sjednice od 25. novembra 1918; Zapisnik sjednice od 26. novembra 1918; Ferdo Šišić, Dokumenti o postanku Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919*, Zagreb, 1920; B. Krizman, *Zapisnici Središnjeg odbora*, 379, 382.

Чиновништво жели да немира и поремећаја у земљи не буде, да се стање што пре среди, југословенске покрајине уједине и нова држава обезбеди бољи живот грађана. Делимично у политичким партијама, чиновништво подржава напоре ујединитеља југословенских земаља. Што су ублажене неке последице слома Аустро-Угарске, што су организатори националне власти успели да лако изврше промене, што је стари државни апарат готово лагодно окренут да проводи нова наређења — увелико је стога што чиновништво, мислећи на свој опстанак, хоће да сачува удобност.

Чиновништву, поглавито нижем и средњем, тешко је јер ниједна покрајинска влада не располаже новцем за исплате принадежности и зарада.

Владе, иначе, доносе уредбе о порезима и јавно позивају патриоте да држави помогну добровољним прилозима. Покрајинска народна већа журно преузимају новац у домаћим банкама и труде се да добију власт и над националним свотама у аустроугарским банкама. Увидевши да новца нема ни у Хрватској ни у Словенији, Средишњи одбор одобрава да га влада у Загребу прибави помоћу споразума с аустроугарском банком у Бечу и позајмицом у домаћих банкама.²⁵⁴

Главни одбор Народног вијећа Босне и Херцеговине је решавао 4. новембра, пре свега, о додели кредита месним народним већима (у зони од Сарајева и долином реке Босне према Сави) да би куповала храну за аустроугарску војску у повлачењу и спречила изгреде. Влада у Сарајеву, тражећи нагодбу с банкама, хоће прво да обезбеди новац за плате службеника и припадника народне гарде и жандармерије.²⁵⁵

Нова власт у Црној Гори тражи да јој Србија што пре упути новац за плате официра и чиновника и тим спречи пораст незадовољства у народу и немире.²⁵⁶

Буржоазија настоји, штогод више може, да учврсти политичку власт. Привредници продужавају своје послове кроз тешкоће, у Србији и Црној Гори проузроковане ратним разарањем, а у осталим покрајинама изванредним војним трошењем и напослетку сломом Хабсбуршке Монархије.

За кратко време од ослобођења до уједињења, и дуго после, највише користи ће имати предузетници у трговини. Међу њима је и трговаца који су за рата остварили изванредно велике профите. Те што су благо стекли продајом животних намирница и лиферицијама за војску, у Србији су назвали издајницима отаџбине.²⁵⁷

²⁵⁴ АН, NV SPO, *Zapisnik sjednice od 25. novembra 1918.*

²⁵⁵ Н. Kapidžić, n. m., 153—170, 190, 205—207.

²⁵⁶ АВИИ, ОДООВК, 35, с. 406. *Врховна команда министру војном*, 9. децембар 1918.

²⁵⁷ *Правда*, Београд, 11. новембар 1918.

Грађанство, првенствено радничка класа, захтева да власт реквизира поседе ратних богаташа и казни оне који су сарађивали са непријатељем. Ниједна национална влада то неће радити, јер су и оне, због забране слободне трговине између покрајина, а давањем извозница, олакшале великом броју старих трговаца, и нових који су одједном придошли, да брзо постигну високе зараде. Уређујући снабдевање становништва, управне власти праве уговоре о лиферирацијама и врше друге послове; и не мичући се од својих дужности, многи чиновници отварају пут корупцији.

IV. УКРШТАЈ ТЕГОВА ЗА ЈУГОСЛОВЕНСКУ ДРЖАВУ

Што се широм Европе затекло невоља, проузрокованих четворогодишњим ратовањем, и још старијих и дубљих, ратом жестоко истераних, свака је могла да буде и вишеструка на југословенском простору. Непрестано ратиште, фронтovima стегнуте и закидане, југословенске земље су због оружане борбе одвећ пострадале, раздвојене и чак супротстављене, тукући се против Аустро-Угарске и, обратно, да би она опстала.

Србија је одвојевала дуготрајну одбрану; Црна Гора није сасвим издржала. А обе су (подаци казују) изгубиле близу 1,200.000 становника (од којих 365.164 војника и официра) одупирући се аустро-угарском освајању и услед рата насталим злима.²⁵⁸ Југословенске области Хабсбуршке Монархије дале су свога људства у аустроугарску војску, сразмерно, колико иједна покрајина царевине и сву њену узалудну борбу подмириле губитком преко 800.000 лица.

(У влади Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца је потписано 26. марта 1919: „Целокупни наш народ стао је светски рат преко 2,000.000 жртава“. Овај, првом службеном проценом добијен број скупних губитака људства, доцнија боља израчунавања су увећала за преко сто хиљада погинулих и умрлих лица.)²⁵⁹

Погибије и помори су начинили пустош и очајање у земљи. Сиромаштво и устаничко незадовољство свуда су и прејакo проузроковани, доклегод је, доскора, досезала хабсбуршка власт. Освета би нашла доста воље и била би права сила да се како сјединила, ма и понегде, у којему ширем пределу или покрајини. Ситном радњом саплело се устаништво, те нигде ни сложенога ни дугог ударца на установе и кадрове, криве за крвопролића и осиромашење народа.

²⁵⁸ АВИИ, бр. 8а, кутија 4, фасц. 1, лист 1—11, *Министар војни и морнарице начелнику Главног Ђенералштаба*, 30. мај 1921.

²⁵⁹ *Стенографске белешке Привременог народног представништва Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, 1 свеска*, Загреб, 1919, 347.

У победника једва има мање туге и узбуне него на пораженој страни. Да ли подједнако, а свакако упоредо, два одсудна настојања свуда се надмећу: сиромашко окупљање нација и развитлано а несједињено раскидање старих склопова.

Национализам и комунизам, свуда већ укоштац, огорчено ратују за државу, владавину друштвом и народима. За тај светски сукоб даваће удео и југословенски предео, од давнина нејединачен, а због рата и поремећених односа.

С првог маха, кад је светска раздеоба и овде заорала, зрео национализам је брже и пуније одскочио хватајући се мишљу и програмом за ратно успеће победничке стране; под велике кругове империјализма да сједини и некако смести југословенске земље и судбину.

Србија, улогом и жртвом у Антанти, с правом победника, опуномоћена је за будућност.

Македонија, пре расечена, за рата намучена и харана, поново је, колико ње раније беше, у оквиру државе Србије.

После свога ратног слома, Црна Гора је неприсутна до тренутка своје плаховито проведене последње одлуке.

Југословенске земље, доскора у Аустро-Угарској, властито су задобиле своје независно место; започеле су ослобођење хитрим изласком првобораца, па настављале увећаном бројношћу добровољних ратника до коначног пада хабсбуршкога царства.

Сви су исто желели: ослобођење и уједињење до пуног опсега југословенске насељености, да туђи народи овде више не владају, да се заједницом стекне увећана снага, потребна јакошти слободе и савременом напредовању.

Давну замисао, дакле, у менама прошлим устанички дизану и самотно чувану, светски обрти су омогућили за правило револуционара југословенства и далекосежан избор државника Србије. То се борбом, за опстанак и пут избављења, удесила сагласност; јунаци су изгибањем полагали завет, говорили су живи, а из кршења светских сила искакали неки изгледи сутрашњице.

Тад је закључен пакт уједињења: Србија (потврђује) да све улаже у братску државу а југословенске земље (хабсбуршке) да ће срећне бити с њом у заједници која ће чувати својност и правду — речено је — свакога племена троименог народа Срба, Хрвата и Словенаца. Победа Антанте, довршена поразом и разбијањем Аустро-Угарске, коренито условљава остварење ратног циља Србије и ослободилачке замисли свега југословенства.

Ова победа, већ чињеница, подстиче све национализме. А пораз супротне стране, и унутарња подривања у победничкој Антанти, ма колико да су угодни надирућој социјалној револуцији, нигде, према споља, не ограђују национализам. Свака је влада, и свака фракција, назвала светињом земље и крајеве свога народа, сама дајући одредбу врсти и простору тога припадништва.

Живнула су стара укрштања, и настала нова; дакле, за ратничку расправу доста разлога на спољашњим рубовима југословенских земаља.

Италија знатном масом своје војске запоседа југословенске западне крајеве и назива их својим (а доскора беху аустријске државе) и друге рејоне према југоистоку, да би убудуће притискала на Балкану, гнездила своје људство и налазила добитке. То освајање назива својим историјским правом на јадранске пределе — уговором, у Антанти, једном јој признате — и, како причају њени агитатори, потврђене великим саучесништвом у победничкој коалицији. Напрегнута да буде империја, процењује југословенско уједињење као дело против њених интереса, па одбојем и прогоном, кроз пакости и до мржње, проговара о југословенству проричући пропаст нове заједнице због неслоге Срба и Хрвата, православних и католика.

Аустрија и Угарска, сада раздвојене, и грађанске републике у националним оквирима, којекако се грче чувајући историјско наслеђе. Обећавају правду и радости за продужетак заједништва, док истовремено у пределима помешане настањености и према суседству истурају нападачке страже састављене од распуштеног људства царске војске. Владе и јавност (па и социјалистичка крила) обеју република посматрају југословенску државу као исход пораза својих земаља.

Румунија се звала чланом победничког савеза. Према Бугарској одвојена Дунавом, окренула се против Угарске, и преко Баната повеликом војном снагом поставила наспрам брже и продорније војске Србије. Обе стране се чувају оружаног сукоба, док иза линије српског распореда агитују румунски националисти о праведности припојења целога Баната (све до Дунава и Тисе) држави Румунији. Позивају се на један потпис Антанте (1916) о будућности Баната у Румунији. А Србија то одбија, и сузбија, по националном праву и задатку своје војске у коалиционом рату. Румунија прима успостављање југословенске државе као решење победничково, исход успеха Антанте.

Бугарска, ма и побеђена, узнемирава Србију у граничном пределу; оружјем се прегоне отмицари и гину провалници, каткад, једновремено, с обеју страна. Бугарска влада назива неправдом према њену народу припадништво Македоније Србији. У јавности се то причало, а пропагандисти, агенти и хајдуци су подбуњивали Македонце против Србије и југословенске државе. Бугарска се, уосталом, противи свему што Србији успева и око ње се твори.

Грчка је пријатељска земља. Србији, међу савезницима, била је допустила своје тле за наставак ратовања, непрекидност државотворства и међународно дејство. То је велика залога, правом пријатељству начињено заручје. Али, како не даје Бугарској да се спушта к југу и преко Тракије настани обалом Егеј-

ског мора, упоредо би Грчка хтела да на север, кроз Македонију, помери своју границу. Србија је опрезна а тврдо одбија. Доста оптерећена унутарњом неслогом, па ратом у Малој Азији и напрегнутошћу да своје земље уједини, Грчка забрањује испољавање словенске посебности у своме пределу, а не изговара непријатељство према држави уједињених Југословена.

Албанија се одвише мучила под војском Италије и због неслоге домаћих вођа, а између активних војничких ограда са југословенске и грчке стране. Дајући праведну самоодбрану, али и навођена агитацијом и потхрањивана средствима италијанским, вољом католичке цркве, чак и обећањима бугарским, чини испаде и прихвата устаништво својих сродника у југословенској држави. Њима мало помаже, а својим простором и унеколико људством више користи Италији, у држању противјугословенског војног фронта који се протеже — стратегијски целовито — од Преспе у Македонији од Врпског језера у Корушкој. Непосредан притисак са овога фронта допуњава Италија: својом наклоношћу, државном и католичком, за аустријске и мађарске националисте, добром вољом према Румунији, војничким потпомагањем бугарских подривача у Македонији.

(Кад Албанија буде независна држава, престаће оданде опасност за југословенску заједницу, искрено су мислили у влади Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца процењујући спољашње подстрекивање албанских незадовољстава. Албанија, сама, неће на Југославију; да је та сусетка самостална, тако је Југославији најугодније — трајна је замисао владе у Београду.)

У земљама у суседству толико је, дакле, разних непријатељстава према југословенској држави, да она не би могла ни настати ни опстати, да се није случила и држала као једна чињеница на своду опште победе у европском рату. Народност, историјска и тренутна политичка борба и, дакако, војничка одбрана предела омогућавају уједињење југословенских покрајина и одржавање заједнице у границама још неконачним до одлуке на конгресу светског мира.

Ивице југословенских земаља, линијом националне насељености, могле су да буду границе уједињене државе, где је војска достигла да их брзо присуством и оружјем обезбеди. Из суседства свака је хтео, спомињући властиту етничку границу, да има државну што дубље на југословенском земљишту. (Колико је само Италија била загазила у југословенско да би се намирила из пређашњег поседа државе Аустрије.) Томе посезању војска је ставила преграду, јер би иначе провала била и дубље кроз повелику пометеност и у самом југословенском простору.

Прегатоци и ујединитељи државе раде, углавном, безбедно, пошто српска војска и добровољци штите покрајине до граница које, засад, савезничка стратегија не оспорава, јер су ратовањем

достигнуте и оправдане. Државници мисле да ће конгресу мира наметнути да уважи жртве и победу, јер југословенство, сад склопљено око Србије, с правом историјске силе, моралне и делујуће, опсеже земље жељне правде, узајамности и сложног опорављања од дуговековног страдања. Та је замисао црпла решеност из здружене воље широм државе, и добру наду неговала веровањем у довољну чврстоћу војничке заштите крајева и поретка; а где војска стоји, разлог њене сврхе има предност.

Српска војска је стигла у све југословенске земље, оперативним ходом у гоњењу непријатеља и на позиве националних влада и извршних одбора да што пре дође и помогне, да угледом и присуством спречава безвлашће. За две улоге, које војска вазда има, српска се и сада претежном снагом окренула према спољашњим претњама, а мање јединица наменила унутрашњој заштити државе. Таквих ће бити изазова и мораће упоредо: да одбија извањске упаде и преуређује се у југословенску војску; да пријемом људства из целе државе и једнакошћу војне организованости у свим националним покрајинама постане заједничка. Та непосредна употреба војске у заштити граница државе трајаће све док мировна конференција одреди коначне и међународно признате границе између земаља доскорашњег хабсбуршког царства. А потом, прелазећи у мирнодопски развој, добиће распоред нужан за чување граница и одбрану државе од могућих опасности, спољашњег напада и унутрашњег устанка.

Већ на завршетку своје ратне улоге, а примајући се обезбеђења уједињене државе, војска постаје прва установа јединственог дејствовања у неједнаким покрајинама југословенским. Увелико је она, врстом своје организованости и распоредом поред свих граница и преко целог подручја државе, могла брже и потпуније од икојег оруђа власти да развија и проводи ујединачивање односа и радње. Сусрешће је брзо сва различност националних покрајина и открити се колико је војска негипка за њихове посебности. Нужност свеукупне одбране уједињених земаља и превласти грађанске класе наводиће властодршце да војно устројство не уважи разлике, већ да буде истоветно. (Све доцније промене у обличју грађанских власти, како би се моћ у држави до врха сјединила, неће достићи ту једноврсност којом је војска од првог дана постала чинилац владавине у делотворном југословенству.)

За унутрашња посредовања, у данима уједињења године 1918, војска је наткровље другим снагама безбедности (жандармерији и групама добровољачке страже), широка заштита политичке агитације и управних послова грађанске власти. Српска војска се уздржавала, а показала, гдегод, пошто је избио немир, и умешала тек кад се устаништво сручило оружјем на власт и чин уједињења.

Испољеног незадовољства уједињењем било је мање, и не свуда распрострањеног, него оног ускључалог огорчења против владајућег односа у друштву: свемоћи богаташа и немилосрђа чиновника; на капитал и бирократију кретала су мноштва.

Ратом намучени, људи су жудели да дивљање престане, да што пре буде хране и одела, стамбеног смештаја и зараде. Свак је видео рушевине и пустош, али нико није одобравао беспомоћност.

Устаништво се којекуда отисло, и мало где је свесно хтело да узме власт, премда је свуда побадало претњу и остављало страх. Самовољност и несједињени насртаји стапали су се у освету и отмицу: да омражени чиновници плате за доскорашња гоњења, од поседника и трговаца да људство узме средства и намирице. Иза група у походима, развалине и расипања су указивала куд су изгредници прошли.

Понегде је било покушаја да се успостави који облик устаничког реда, али се свакоме месна нужда надредила, свак је остао усамљен, одвојен од сроднога случаја у другоме крају. Тек у неких је проникао поглед на велику промену. И где су рекли да ће политичку земљу изделити, чиновнике растерати и свој одбор огласити већем републике, то су проговорили о револуцији; помишљали, нема сумње, да би хтели што и радници и сељаци у Русији, одакле су многи били дошли доносићи заробљеничка памћења и ужарену успомену на совјетску борбу противу спахија и капиталиста, официра и богаташа.

Појединачно значајни — без сумње појава историјска и предсказање за могућу, јачу и осмишљенију борбу у будућности — ти мали случајеви велике револуције, свуд Европом проникле, брзо страдају. Овде пропадају због недовољне унутрашње чврстине и малене силе у тренуцима противнапада грађанске власти.

Националне владе и извршни одбори су настали, после дужег припремања свих политичких партија, да у погодном часу преузму вођство народа. То бива на самом крају постојања Аустро-Угарске.

Називајући се од народа опуномоћеним вршиоцима суверености, националне владе преопрезно поступају према тековинама и обличју дотадашњег уређења. Значењем више него што су биле пређашње покрајинске управе хабсбуршкога реда, те владе и одбори неће ништа да одкрше из старих склопова (структура), јер се боје дубљег лома тога апарата који треба да им послужи у прелазним данима. Остављајући затечене установе, увелико недирнуту и личну размештеност чиновништва (пошто су отишле старешине, туђинци, или одскочили за нове задатке проповедници југословенског национализма), држећи и старе оружане одреде обезбеђења поретка, националне владе, од првог часа, позивају и наређују: мир у народу, ред у земљи.

На старе дужности су гдегод доведени други људи, наместо службеника Аустрије и Угарске одрешити прегоаци југословенства или спремни стручњаци за управне и техничке службе; привучени су добровољци да попуне проређене полицијске снаге; све је то, међутим, само низ појединачних замена кадровске снаге, нимало карактерно мењање формације извршних установа.

Народ је сада видео на власти људе свога рода, али није од њих добио никакво животно побољшање ни душевније поступке. Усред опште оскудице, власт је чувала својину и све разлике и неправде у поседовању добара и блага. Што је требало држави — чиновништву, војсци, кадру ислуженом и немоћнима — то се збирало провођењем наредби за изванредно стање, било непосредном употребом службенога људства или преко независних посредника.

Поседници су имали своје послове; у ванредном општем стању неки су заостали због жртве у рату и садашњег оскудевања средстава, а други врло похотљиво најездили да уграбе корист ретким производом или поткупљивом трговином. Поред старих газда, надлазе скоројевићи, често помоћу власти која одобрава послове и тражи посредништва. Бујао је метеж од промета, тражења и нуђења робе и рада, како бива увек кад темељна производња не издаје доста, а нужда опстанка гони људе да пристају на свакоју цену.

Велики капитал (својина Југословена) у индустрији, земљопоседима и банкама држао се господски, заштићен влашћу, неувучен у ситнеж свакодневнице. Капиталисти примају историјску прекретницу југословенства и све измене у европској раздеоци. Многи, сада радо националисти, процењују да ће им независност државе на увећаном пространству омогућити плододносна пословања, јевтиним радом добијену робу за проширено тржиште. Капиталисти пострадали у рату (због погибије своје чељади и губитка оруђа и средстава) скупљају што им треба да би обновили производњу. Они други, а махом сви изван одвећ пострададе Србије, провлаче послове кроз многобројна друштвена оскудевања, којекако набављају сировине и помоћна средства рада, настојећи да одрже нужну бројност стручног људства и оруђа.

Капиталистима, свима, подједнако је потребно да национална власт чврсто стоји, препречи се класним променама и постави усред друштва као окриље предузетништва и послова. Држава се зове народна, и њима то одговара, пошто знају да је њихова, јер богатство хоће да сакрива своје лице. Сви би у њој удела: кроз политичке партије — велику власт, преко чиновника непосредна подешавања.

И сама држава убрзо постаје поседник добара и извора зараде: земљопоседа, шума и рудника, творница и радионица, средстава саобраћаја, пословних уреда, монополске трговине, мно-

штва повластица. Опорезивањем иметка и личности, сваком се надређује да узме део за своје постојање и друштвене потребе. Законодавним одређивањем монетарне политике и непосредним располагањем буџетским новцем, сумом већом него у ма којој корпорацији друштвене структуре, држава је најмоћнији газда. Више може од икога, и узима од свакога, поготово стога што су послератна оскудица и непотпуна капиталистичка развијеност земље условљавали невољу и нагонили предузетништво. Држава је двојако, силом и власништвом над средствима производње и новчаном масом, омогућена да буде чинилац капиталистичког развоја југословенског друштва, готово и за елементарну радњу, једну врсту првобитне акумулације.

Капиталисти, у данима уједињења, немајући одраније знатне међунационалне поседе и послове, прво се срећу преко трговине и кроз новчане услуге, махом посредством државне власти. Због оскудице и потражње изнад могућнога, националне владе су стегле располагање количинама производа. Ваздашњем првенству домаћих потреба, ниједна није могла да припоји исту важност и југословенских. Пред сваком је била обавеза да служи законитој а двогубој напрегнутости капитализма: апсолутна владавина на домаћем тлу и жилава освајања кроз друге пределе.

И кад се, убрзо, национализам окрене унутра, за неспокој и расправу у самом југословенству, биће то најпре, и свакако изворно, на местима сусретања и утакмице капиталистичких настојања и претезања око добитака сваке врсте блага. Све политичке несасгласности, сва одупирања поједначењима, незадовољства и одскоци, све могуће у национализму, биће последице и означења тога одсуднога кршења у зглобовима производње и расподеле.

Радост од националног ослобођења свуда је брзо помутило огорчење бескућних и сиромашних људи. У свима је доста врелине и маха, али нигде таквог огња с којег би пропламсао комунистички устанак, насупрот свукуд растурених и свакојаким националистичких узношења.

У југословенским земљама, на самом завршетку првог светског рата, није било пуне зрелости за социјалну револуцију; ни у једној свега неопходног за класни устанак на буржоаску власт и својину.

Социјална демократија, и да је негде одгајивала револуционарно освајаштво, имала би мало времена да окупи кадрове и прогласи циљ, пошто је за рата веома страдала, била распуштена, растурана и спречавана у обнови. И сама усхићена националном слободом, пуштала је и, штавише, подстицала националисте да доврше своје дело: обаве државно уједињење Југословена. То је било по правилу њене старе схеме: прво буржоаскија уређује грађанску државу, па у њој, демократској, пролетари-

јат задобива преимућство да би помоћу своје власти завео бес-класни поредак.

Само да се огласи, толико је сад могла социјалдемократија, јер је имала малобројне кадрове и неразгранату организацију, док радничка класа (коју представља) није сачињавала ни десети део свега становништва. А нарочито, није се одлучно ни понела кад су незадовољства превирала, осиротели људи побуњенички захтевали да власт и власници издају плате, намирнице, станове. Још се одбила и од зеленокадерашких побуна, не рачунајући што овде има ватре за револуцију, већ је сматрала да је ту луда претња реду у држави.

Добра за предратна опозициона организовања, социјалдемократија је претесна за нове нужде и побуде. После руске октобарске револуције, а због противратног огорчења свуда у Европи, дешава се раздор у социјалдемократији. Вођства чувају формацију, а чланство изнутра и бунтовници извана превршују оквири и надиру против буржоаске власти и капиталиста и стварају нови савез, револуционарну организацију.

То комунисти, претежно млади борци, и у југословенским земљама (после уједињења) брзо устају да прогласе непријатељство према свему буржоаском и наметну своју мисао да ће војевати за совјетску власт, будућу владу човечанства.

У национализму је колевка и твораштво југословенског уједињења.

Одржављен, национализам се узнео и размешта се победнички. Кроз грађанске странке, па и старинско социјалдемократско, и помоћу владајућих установа и извршних органа, проводи се национално завојевање. Па и где су, у држави, већ на помолу унутрашње несагласности и расправе, сваки је национализам имао још толико свога аутономног окружја, и владалачке моћи у покрајинама, да му ниједна закључена и провођена подједнакост није одузела прилику за потпуно исказивање самобитне воље. И сва даља претакања и раскидања у југословенству, за свеважност јединства или првенство посебности, неће национализам померити из те сраслости за буржоаску државу и приватну својину.

Могао је дотле, ту достигао својим последњим успећем у смеру друштвеног напретка. Одсад, не дајући место даљим добрим променама, изгубиће вредност корисне силе југословенског друштва.

С првом најавом комунизма изишла је и мисао о превазилажењу југословенства: националне борбе су овде завршене, уједињење је добар довршетак, започело је раздобље социјалне револуције; Европа ће постати комунистичка федерација радничко-сељачких република. То је проглас за дуготрајну борбу, строго неизменљивост непријатељства национализму и класној власти капиталиста.

Комунизам, на почетку у наглom залету и прегрејаној самоуверености, мораће после, кроз сопствену муку и зрелијим промишљањем, да тачније одмери обим и својства националних састојака југословенске државе. Поставиће јој друкчију одредницу за будућност: уместо монархистичког унитаризма и грађанске демократије, републикански федерализам нација у диктатури пролетаријата.

Југословенску државу, у данима уједињења, на њеном простору, нико не пориче. Ниједна политичка снага, у нацијама присутна и активна као странка или група, не оспорава историјску приспелост и далекосежну намену заједнице. А све разлике у замислима о њој ниједну политичку свест не могу да означе као противника Југославије.

Предлози о унутрашњој организованости, друкчијој од те која се заводи (не одвише брзо), управо су понечем претходнички за доцнија решења.

И комунистичко крило друштва, ма колико да оспорава вредности и право национализма, ипак тврди да државно уједињење радништву омогућава организацијско сједињавање снага, за сложну и умногостручену класну борбу у свим југословенским земљама.

Ни приврженици минуле Аустро-Угарске, па ни сепаратисти нису напрегнути непријатељи, јер их веже увиђање о неизменљивој запреми великих исхода светског рата. Истим судом су наведени и неки мислиоци националног ослободилаштва (у непризнатим нацијама, онда речено племенима) да претпостављају могућу прилику за самосталну обједињеност свога народа и покрајине баш у југословенској држави.

Уједињење Југословена, у држави званој Срба, Хрвата и Словенаца, постигнуто је дуготрајним дејством политичких чинилаца, самостално вођених, независно опредељених, убеђених веровањем да остварују историјску нужност, срећу за један народ.

Круг победе у европском рату, у који се смешта југословенска држава, даје јој згоду окупљања и велико окриље безбедности.

Домаћа војна заштита чува је од непријатељства са свију суседних страна и помаже јој да полагамо чврсне изнутра.

Истина је: највише и најдубље држи се она вољом народа, где се увек закључује свако опстојање, за судбину и за историју.

Vlado Strugar

LES INCONVÉNIENTS DES PAYS YUGOSLAVES AU TEMPS
DE L'UNIFICATION EN 1918

R é s u m é

L'auteur a essayé de décrire, de la manière concise, et d'indiquer, en général, les faits prédominants de l'état des provinces yougoslaves à la fin de la première guerre mondiale. Il voulait décrire, en quelques manières (dans les limites d'un article de périodique) l'apparition de l'État yougoslave, le premier qui a unit les peuples de ce nom dans l'histoire et les circonstances du temps.

Ensuite, il considère les circonstances intérieures, très complexes à cause de graves conséquences de guerre mondiale (quatre années de luttes sans cesse à travers, aux bords, au Sud et au Nord-Ouest du territoire yougoslave) et des irrégularités des faits héritées (à cause de la vie séparée dans les différentes formations politiques qui même s'opposaient pendant une longue série de siècles. Des conflits nationaux et de classe, de racines profondes ont lieu partout. Aucune force politique importante ne s'oppose à l'unification d'État des Yougoslaves, même ceux qui étaient contre le même façon de l'unification ne proposent rien d'autre que l'État de Yougoslavie constitué des provinces fédératives nationales.

De la pauvreté de population (après les pertes de guerre de toutes sortes) et des tendances des gouvernements de provinces mal entendues de fournir nourriture, vêtements et appartements aux habitants, on n'en mentionne que des inconvénients économiques généraux.

Enfin, dans la quatrième alinéa de la pièce l'auteur a exprimé son opinion (comme conclusion) sur les inconvénients et les désavantages de l'État yougoslave au moment même de son apparition. Il a nommé les classes de combattants et les forces politiques créatives, aussi bien que les caractéristiques de l'opposition extérieure relative à la dimension et à la destination de l'unification des Yougoslaves.

À l'avis de l'auteur l'État yougoslave est établi grâce aux efforts nationaux et, du point de vue historique à l'issue générale de la première guerre mondiale (et au respect de droit du peuple à l'autodétermination suivant la Révolution d'octobre et les activités politiques de l'Amérique du Nord.

